

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za povijest hrvatskoga jezika i dijalektologiju

Zagreb, 5. ožujka 2013.

LEKSIKOGRAFSKI RAD
ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

Dr. sc. Boris Kuzmić, doc.

Student:

Matej Livić

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Hrvatske filološke škole.....	5
3. Djelovanje Zagrebačke filološke škole.....	8
4. Hrvatska leksikografija kroz povijest.....	12
5. Vrste rječnika.....	23
6. Leksikografski rad Zagrebačke filološke škole.....	28
6.1. Predstavnici Zagrebačke filološke škole.....	28
6.2. Bogoslav Šulek – najistaknutiji leksikograf 19. stoljeća.....	33
6.2.1. <i>Njemačko-hrvatski rječnik</i> Bogoslava Šuleka.....	34
6.2.2. Ostali leksikografsko-terminološki rad B. Šuleka.....	39
6.2.3. Šulekov trojezični rječnik znanstvenoga nazivlja.....	45
7. Filološka analiza leksema iz Šulekovih rječnika (<i>Rječnika znanstvenog nazivlja i Njemačko-hrvatskog rječnika</i>).....	51
7.1. Fonološke značajke leksema u Šulekovim rječnicima.....	52
7.2. Morfološke značajke leksema u Šulekovim rječnicima.....	54
7.3. Sintaktičke osobine leksema u Šulekovim rječnicima.....	55
7.4. Leksikološke osobine leksema u Šulekovim rječnicima.....	57
8. Zaključak.....	59

9. Literatura.....	60
10. Sažetak.....	61
11. Summary.....	62
12. Prilozi.....	63

1. Uvod

Devetnaesto stoljeće u Hrvatskoj obilježeno je Ilirskim pokretom i onime što mu je prije nego što je započeo 1830-ih prethodilo, a nakon njega i uslijedilo. Iako se djelovanje Iliraca uvelike odrazilo na književnost toga razdoblja, podsjetimo se kako je to razdoblje romantizma i realizma u hrvatskoj književnosti kada se među ostalima novim žanrovima javljaju i poznate budnice i davorije čiji je cilj bio poticati nacionalnu svijest u Hrvata, i na području jezika aktivnost je velika i širokoga spektra. Početkom 19. stoljeća tiskano je nekoliko jezikoslovnih djela koja su prethodila Ilirskome pokretu. To su bila: gramatika Šime Starčevića *Nova ričoslovnica ilirska* (1812.), u kojoj se pojavio prvi opis četveronaglasnoga sustava ikavske novoštokavice; zatim *Rječoslozje ilirsko-italijansko-latinsko* (1806.) Joakima Stullija, *Grammatica della lingua illirica* (1808.) Franje Marije Appendinija te *Ričoslovník iliričkog, italijanskog i nimačkog jezika* (1802./03.) Jose Voltiggija. Tridesetih godina 19. st. započinje Hrvatski narodni preporod. Hrvatski intelektualci bore se za očuvanje hrvatskoga identiteta. Kako je jezik bitna odrednica nacionalnoga identiteta, svoju su borbu usmjerili na očuvanje hrvatskoga jezika. Početku buđenja nacionalne svijesti u Hrvata prethodio je poziv zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca (*Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*, 1813.) za skupljanje narodnoga blaga. Godine 1815. Antun Mihanović, autor hrvatske himne, piše brošuru *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku*, u kojoj želi da hrvatski jezik dobije isti status kakav imaju i drugi nacionalni jezici. Hrvatski književnici i znanstvenici nastoje odrediti književni jezik koji će biti zajednički svim Hrvatima. Mogli su birati između dvaju veoma rasprostranjenih i visokorazvijenih književnih izraza: štokavskoga i kajkavskoga. Prednost je data štokavštini jer je među Hrvatima najmnogoljudnija, a štokavska književnost tj. književnost na štokavskome narječju, osobito dubrovačka, bila je i veoma bogata i popularna. Najveće zasluge u afirmaciji hrvatskoga jezika pripadaju Ljudevitu Gaju i njegovim nastojanjima da riješi slovopisne probleme hrvatskoga jezika – svoje ideje iznosi u *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830.) i članku *Pravopisz* (1835.). U preporodnom razdoblju i nakon njega djelovalo je nekoliko velikih hrvatskih jezikoslovaca. U to vrijeme nastaju gramatike Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića te rječnici od kojih je najpoznatiji *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* najvećega hrvatskoga leksikografa

19. stoljeća – Bogoslava Šuleka. Šulek, podrijetlom Slovak, obogatio je hrvatsko nazivlje, preuzimajući i pohrvaćujući slavenske riječi, oživljujući riječi iz starijih hrvatskih rječnika, iz hrvatskih dijalekata, ali i tvoreći nove. Ilirska usmjerenost na štokavski kao osnovicu potaknula je sredinom 19. st. različita jezikoslovna strujanja. Svi su polazili od štokavske osnovice, ali se u nizu pravopisnih, gramatičkih i rječničkih pojedinosti nisu slagali. Tako su se razvile različite filološke škole o čijim ćemo značajkama izreći više na sljedećim stranicama ovoga rada.

2. Hrvatske filološke škole

Kako je zajednički književni jezik za sve južne Slavene bio želja većine hrvatskih intelektualaca zbog toga što su se na taj način mogli uspješnije oduprijeti sveprisutnoj mađarizaciji i germanizaciji, nije začuđujuće što je skoro čitavo devetnaesto stoljeće u Hrvatskoj bilo obilježeno brojnim sukobima i polemikama na području jezika. Problem su predstavljali različiti načini na koje se željelo postići to zajedništvo. Jedinstvo zajedničkoga književnoga jezika jednoga naroda ne postiže se odjednom već se izrađuje postupno. Postojala su različita mišljenja kako bi se moglo doći do potpunog jedinstva zajedničkoga jezičnoga standarda i postići konsolidaciju njegove norme. Pojavilo se nekoliko filoloških škola koje su nudile svoje obrasce za razrješenje pojedinačnih problema koji se nisu uspjeli riješiti. Rasprave su se vrtjele uglavnom oko toga kako se odnositi prema neštokavskome, prvenstveno kajkavskome književnojezičnome naslijeđu, odnosno, kako na najbolji način dokončati štokavsko ikavsko-(i)jekavsko dvojstvo. Ilirski je krug narodnih preporoditelja u tridesetim i četrdesetim godinama 19. stoljeća imao najviše uspjeha i udario je pečat jezičnome razvoju u čitavom tom stoljeću. Ilirski jezikoslovci i njihovi sljedbenici nazvani su Zagrebačkom filološkom školom.

Začetnici Zagrebačke filološke škole bili su Ljudevit Gaj te gramatičari Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić, ali je do jačega izražaja došla kada su joj se na čelu našli gramatičar i književnik Adolfo Veber Tkalčević i leksikograf Bogoslav Šulek. Obojica su uglavnom branila dotadašnji način pisanja, a Tkalčević se posebno zalagao za nastavak *-h* u genitivu množine, predlažući da se takav oblik i govori. Stoga su on i njegovi sljedbenici nazivani ahavcima. U njihovu je radu značajna i težnja za jezičnim purizmom. Ona se najviše očitovala u zamjenjivanju tuđica domaćim riječima. Šulek je nastojao stvoriti hrvatsko znanstveno nazivlje, ali je zbog otpora prema germanizaciji i suzbijanja prevlasti njemačkoga i latinskoga jezika svjesno nastojao da nazivi budu domaće riječi. Ako ih nije bilo, stvarao je nove ili ih je preuzimao iz slavenskih jezika, uglavnom iz češkoga i ruskoga, prilagodivši ih hrvatskome fonetskome sustavu i grafiji. Obojica su, Tkalčević svojim člancima i gramatikama, i Šulek svojim rječnicima, učinili toliko da su njihovi suvremenici dobili jezik sposoban za praktičnu uporabu u školama, znanstveno-obrazovnim i javnim institucijama, a prema tome su svojim

zaslugama zadužili i kasnije naraštaje. „Suvremeni je hrvatski jezik nezamisliv bez Šulekovih novotvorenica kao što su *pojam, vodovod, olovka, nogostup, veleizdaja, kišobran, računovođa...*”¹ Valja istaknuti kako je Zagrebačkoj filološkoj školi žestok protivnik bio Vuk Stefanović Karadžić. Karadžić sa svojim jezičnim i pravopisnim stavovima u prvi mah među Hrvatima nije naišao na podršku. Njegovi pristalice počinju se javljati polovicom 19. stoljeća, a nazvani su hrvatskim vukovcima. Rasprave i polemike između ilirske i karadžićevske jezične i pravopisne koncepcije vode se od tada pa sve do početka 20. stoljeća.

Osnivač Zadarske filološke škole bio je Ante Kuzmanić. Premda je, nakon dosta previranja, prihvatio Gajevu grafiju, zadarski je krug ostao uporan u uporabi štokavske ikavice kao baze za hrvatski književni jezik. Koristeći se u početku starom grafijom (služili su se grafemima *x* za *ž*, *ch* za *ć*, *c* za *č*), Ante Kuzmanić i njegovi pristalice, okupljeni oko lista *Zora dalmatinska*, ostali su i u pogledu književnoga jezika na dotadašnjim pozicijama. Naime, još uvijek su bili mišljenja da za književni jezik treba odabrati jedan dijalekt. Budući da je u Hrvata najrasprostranjeniji dijalekt bila štokavska ikavica, smatrali su da bi baš ona trebala biti osnovicom hrvatskoga književnoga jezika. „Polazilo se od toga da su književnom stilizacijom baš toga dijalekta bila napisana tada veoma popularna djela, kao što je npr. *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* Filipa Grabovca i *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića. Toj je ikavici bliska također čakavska ikavica u čijoj književnoj stilizaciji ima, još tamo od petrarkističkih vremena, dosta štokavskih elemenata. Sva su nastojanja zadarske škole išla u tom pravcu da se, na osnovici većine hrvatskih narodnih govora kao i dotadanih ostvarenja pisanih štokavskom ikavicom, upravo taj tip jezika prihvati kao književni u svih Hrvata.”²

Na čelu Riječke filološke škole bio je Fran Kurelac koji se zalaže za arhaičan i u velikoj mjeri artificijelan jezik zasnovan na mješavini hrvatskih narječja u kojem će prednost biti dana najstarijem, čakavskome narječju, koje je Kurelac smatrao jezgrom hrvatskoga jezika. Pripadnici Riječke filološke škole smatrali su da osnovicu standardnoga jezika trebaju činiti oni elementi koji su zajednički većini slavenskih jezika. U njihovu je jeziku bilo puno zastarjelica,

¹ Samardžija, M.: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 109 – 110.

² Moguš, M.: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., str. 168 – 170.

dijalektizama i nekih vlastitih tvorenica. Zalagali su se za uvođenje: slavenskog genitiva (pr. *puno sel, žen, molitav*), 1. l. prezenta na –u (pr. *ja ispeku*), dvojine u imenica (pr. *dvaju rukopisu, širokih rukavu*) i glagola (pr. *te me uvedosta i pokazasta*), staroga kondicionala s oblicima *bim, biš, bi, bimo, bite, bi*, futura sa svršenim prezentom glagola biti (pr. *буду govorit*), starinskih glagolskih priloga i gerundiva (pr. *navraćaje, obišad, našavše*), perfekta bez pomoćnoga glagola, posve arhaične konstrukcije kao što su poredbeni genitiv (pr. *misli kamena tvrđe*) itd.

3. Djelovanje Zagrebačke filološke škole

Ponudena rješenja i ostale ideje riječke i zadarske filološke škole više ili manje nisu se oživotvorile. Njihova zasluga bila je ta što su postavile brojna važna pitanja povezana s daljnjom izgradnjom standardnoga jezika. Tražeći odgovore na ta pitanja, hrvatski filolozi postilirskoga razdoblja trebali su definirati svoje stavove i učestalo provjeravati valjanost vlastitoga programa.

To je u prvome redu bila dužnost nastavljača ilirske koncepcije književnoga jezika, tj. pristalica zagrebačke filološke škole. Za razliku od prijedloga riječke filološke škole, zagrebačka je škola zagovarala u imeničkom G mn. nastavak -ah (npr. *mnogo jelenah, mnogo ženah, mnogo selah*) i tako su sljedbenici škole dobili naziv ahavci. Ipak, cilj je bio dosta veći od pojedinačnih rješenja, a taj je bio dovršenje jezične standardizacije na osnovi rezultata ilirskoga programa. Trodijalektalna podloga pismenoga jezika nije se mogla tako lako napustiti jer je postala općehrvatskim jezikom.

„Zagrebačka je škola imala zadatak, piše tada Veber Tkalčević, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se raširilo književno polje. Ne bi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavacah, namah skrajnju štokavštinu, jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riječih i frazah. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojima se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i štokavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci...

Slične je misli iznio i August Šenoa: *Mi mislimo da je temelj književnog jezika štokavština i da ga upotpunjavati valja rječmi kajkavskoga i čakavskoga narječja, ako su te rieči po svom korjenu razumljive štokavcu i ako u štokavštini uopće za koj pojam rieči ne ima il samo tuđa rieč ima.*”³

Iz tih razloga sljedbenici zagrebačke filološke škole nisu mogli napustiti svoju trodijalektalnu jezičnu povijest pa je stoga razumljivo njihovo zalaganje za već prihvaćena rješenja, prisutna u

³ Moguš, M.: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., str. 174.

hrvatskim književnim tekstovima (npr. D. mn. *jelenom*, L. mn. *jelenih*, I. mn. *jeleni*). Prema mišljenju A. Vebera Tkalčevića, zagrebačka filološka škola ne treba odbacivati ni dvojinke oblike na -ima (-ama). Također je branio znak *ě* za refleks jata, odnosno pisanje *er* za vokalno *r*. Kako u *Slovnici hervatskoj* iz 1871. godine nema posebnoga znaka za foneme *l* i *n* (ni u obliku digrama *lj* i *nj*), valja i u slučajevima kao *lěpota* i *němota* pretpostaviti izgovor *l'jepota* i *n'jemota*. Uz to Veber Tkalčević smatra kako ne koriste svi znak *ě*, već se neki pisci služe dvofonemima *ie* i *je*, zavisno o tome kada je koji refleks jata u riječi dug ili kratak.

Osim što su imali jasan program koji je u svemu nastavljao jezičnu koncepciju iliraca, zagrebačka filološka škola imala je i pristalice koji su taj program uspjeli i oživotvoriti. Predvodnik škole, Adolfo Veber Tkalčević, posvetio se opisu sintakse u djelu *Skladnja ilirskoga jezika* iz 1862. god. i *rěčoslovju* u *Slovnici hervatskoj* iz 1871., pored svih ostalih rasprava i recenzija. U svojim radovima, A. Veber Tkalčević prihvaćao je i rješenja drugih gramatičara, pa je tako dio o akcentuaciji plod rada Antuna Mažuranića. Svojoj koncepciji kontinuiteta hrvatskoga književnoga jezika od najstarijih pisanih spomenika, izgrađivanom na književnoj stilizaciji svih triju hrvatskih narječja, Veber Tkalčević je ostao dosljedan do kraja svoga djelovanja. „A što se tiče njegovih gramatičkih djela, poglavito *Skladnje* i *Slovnice*, one znače znatan napredak prema prijašnjim gramatikama hrvatskoga jezika, pa je razumljivo što je tim radovima gotovo dvadeset godina davao pravac gramatičkom obrazovanju hrvatskih intelektualaca.”⁴

Među sljedbenicima zagrebačke filološke škole, zacijelo je i Bogoslav Šulek bio jedan od najvećih djelatnika u poslijeilirske razdoblju, koji je vlastitim primjerom dokazivao kako je filologija teška i rijetka umjetnost, što je sam izjavio. Šulek je postao najvažnijim leksikografom izrađujući standardnu terminologiju za brojne znanstvene djelatnosti. „Osobito je važan njegov trojezični *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* u čijem predgovoru stoji:

U ovom rječniku ima puno rieči, koje do sada nisu bile upotrijebljene u naših knjigah; nu varao bi se, tko bi mislio, da su sve te rieči od mene skovane, već ih ima mnogo čisto narodnih,

⁴ Moguš, M.: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., str. 176.

meni pojedince od prijateljah dojavljenih. U obće ima još u narodu veliko, nu zakopano blago jezika, to jest ima sila krasnih a književnikom nepoznatih riečih.

Zato se Šulek nije ustručavao da to „zakopano blago čisto narodnih nepoznatih riečih” zabilježi u svom rječniku kao inačice uz pojedine lekseme. Treba ipak reći da je Šulek imao veliki oslonac u *Němačko-ilirskom slovaru* što su ga g. 1842. izdali Ivan Mažuranić i Josip Užarević. Mnoga dobra terminološka rješenja iz Mažuranić-Užarevićeva rječnika preuzeo je kasnije Šulek i tako učvrstio njihovu uporabu. Zahvaljujući toj vezi velik je dio termina ušao u hrvatsku svakodnevicu i sačuvao se do danas (npr. kisik, vodik, dušik, ugljik, kremen, krom, naklada, obrazac, sustav, tlakomjer, zemljovid i dr.).”⁵

U ovome smo poglavlju spomenuli neke od aktivnosti Zagrebačke filološke škole, njene glavne aktere te se osvrnuli na pismo i zasluge Škole. Valja spomenuti kako je i prije nastanka Zagrebačke filološke škole bilo tiskanih jezičnih priručnikā, rječnikā, gramatikā, pravopisā za koje se slobodno može reći da su doprinjeli standardizaciji hrvatskoga književnog jezika, ali je ipak Zagrebačka filološka škola ta koja ga je prva svjesno normirala kao cjelinu za sav hrvatski narod. Bitno je istaknuti kako ga nije normirala po karadžićevskome modelu, već isključivo po hrvatskome. Kao mjerilo je uzimala dotadašnju hrvatsku književnu stečevinu štokavske stilizacije, ali je također uzimala u obzir i čakavske i kajkavske jezične osobine. Prema tome, za Zagrebačku filološku školu važno je naglasiti da nije bila zagrebocentrična, naime, tako se samo zvala, već budući da je čuvala hrvatsku trodijalektalnu jezičnu povijest, možemo je nazvati kroatocentričnom.

Opisujući je takvom, može se za Školu reći da je imala sljedeća obilježja: 1. morfonološki (korijenski) pravopis (npr. *vrabac – vrabca, redak – redka, rob – robski, gostba, glasba...*), 2. jekavski govor koji je odabran zbog velikoga ugleda i velikih književnih dometa dubrovačke književnosti, a ujedno i zato što je jekavski govor razlikovniji od ikavštine i ekavštine („imate li sîna? u ikavštini je dvoznačno, knjiž. sina / sijena, a pisano i troznačno sa genitivom množine sînâ (sjena)”⁶), 3. razlikovali su se dativ, lokativ i instrumental množine (npr. *jelenom, jelenih, jeleni, ženam, ženah, ženami*) s nastojanjima da književni jezik time bude bliži ostalim

⁵ Moguš, M.: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995., str. 177.

⁶ Babić, S.: *Hrvanja hrvatskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 132.

narječjima, 4. razlikovali su se dativ i lokativ u pridjevskoj i zamjeničkoj sklonidbi (npr. D. *k mojemu dobromu prijatelju*, L. *o mojem dobrom prijatelju*), 5. postojanje razlike između genitiva i akuzativa jednine osobne zamjenice za 3. l. jd. ženskoga roda (npr. ona: nje/je, nju/ju – *ne voli je snaha*, *voli ju snaha*), 6. rječničke osobine uzimale su se iz svih hrvatskih govora i krajeva, 7. književni jezik razlikovao se od pučkoga govora što je bilo sasvim suprotno karadžićevskome smjeru kojemu je narodni jezik, u smislu pučkoga, bio osnovna smjernica.

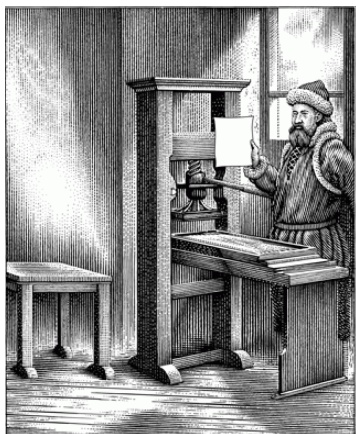
Normirajući hrvatski jezik, pristalice Zagrebačke filološke škole vodili su računa o nekoliko obilježja te iste norme, a onda i jezika: da bude što prihvatljiviji Hrvatima iz svih krajeva, da zadrži svojstva što bliža drugim slavenskim jezicima, da bude što razlikovniji i da udovolji znanstvenim potrebama. Sve su ga te potrebe odredile. Pripadnici Škole koji su ga normirali nastojali su riješiti probleme književnosti u najširem značenju te riječi, gdje je znanost jedna od njezinih najvažnijih grana pa odatle Šulekov *Rječnik znanstvenog nazivlja*.

Rad Zagrebačke filološke škole ostavio je trag i na današnje jezikoslovce. Stjepan Babić kaže: „Nastojanjima Zagrebačke filološke škole dobili smo u ruke književni jezik izgrađen na dotadašnjoj hrvatskoj jezičnoj tradiciji, normiranom od Hrvata i za Hrvate i njihove tadašnje potrebe. Bio je takav da smo se njime mogli glatko izražavati u književnosti i znanosti, ukratko, u svim potrebama koje se i zahtijevaju od izgrađenoga književnoga jezika.”⁷

⁷ Babić, S.: *Hrvanja hrvatskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 133.

4. Hrvatska leksikografija kroz povijest

Imenica koja je ovdje u centru proučavanja jest imenica rječnik. Rječnik je za današnje govorene i negovorene jezike važan jer u sebi sadrži popis i tumačenja svih leksema. Što se tiče konkretno hrvatskoga jezika, ponosno možemo reći kako imamo dugu tradiciju izrade i izdavanja rječnika gotovo u svakome književnoumjetničkome razdoblju. Prvi takvi popisi hrvatskih leksema, baš kao i leksema drugih jezika, nastaju znatno prije izuma tiskarskoga stroja Johannesa Guttenberga. Kao takvi, većinom su uvršteni u stare rukopisne spomenike. Ti se prvi rukopisni popisi leksema zbog svoje jednostavnosti i usko praktične namjene zovu glosari⁸, prema čemu se onda njihovi sastavljači nazivaju glosatorima.

Slika 1:
Guttenbergov
tiskarski stroj

S vremenom su glosari postajali sve opsežnijima, kako po broju zapisanih leksema tako i po broju podataka o njima, čime su ispunjeni uvjeti za prerastanje glosara u samostalna djela. Tomu je pridonio izum tiska sredinom 15. stoljeća, procvatom renesanse, a nedugo nakon što su se u zemljama poput Italije, Njemačke i Francuske pojavila takva djela, u 16. stoljeću pojavljuju se i u Hrvata.

Popis leksema u obliku knjige koji sadrži niz leksema s tumačenjima njihova značenja ili

⁸ korijen riječi nalazimo u grčkoj imenici *glōssa* (jezik)

lekseme nekog jezika s njihovim ekvivalentima u stranom jeziku ili stranim jezicima zove se rječnik. Posebice razvojem tehničkih znanosti dobili smo predodžbu o rječniku kao knjizi prilično arhaičnu jer se rječnici danas vrlo često izdaju na suvremenim nosačima slike, zvuka i informacija. „Uvažavajući promjene do kojih je došlo u materijalu i formi izlaganja leksičkih podataka rječnik bismo mogli ovako definirati: Rječnik je određenim medijem izložena zbirka leksičkih jedinica o kojima su dane određene obavijesti koje su složene tako da su svakom korisniku lako i brzo dostupne.”⁹

Slika 2: primjer
suvremena rječnika
(*Rječnik hrvatskoga
jezika Vladimira
Anića*)

Naziv *rječnik* prevladao je i ustalio se u u hrvatskom jeziku u drugoj polovici 19. stoljeća. Do tada su u uporabi bile brojne imenice stranog podrijetla, npr. *gazofilacij*, *glosar*, *tezaurus*, *leksikon*, *dikcionar*, *vokabular*; u povijesti jezika pamte se ovi nazivi: *ričopis*, *ričoslovník*, *rječosložje*, *slovar*, *slovník*, *slovoknjiga*, *zvanik* te sintagme *riječna knjiga* i *blago jezika*. Obrađivač i sastavljač rječnika zove se leksikograf prema čemu podrazumijevamo leksikografiju kao umijeće pisanja i sastavljanja rječnika. Pojam je to koji se od 19. stoljeća postupno širi tako da danas, osim praktičnog umijeća sastavljanja rječnika, obuhvaća proučavanje povijesti leksikografije, kritiku rječnika i teoretske probleme izradbe rječnika. Pri rješavanju teoretskih problema izradbe rječnika leksikografija se koristi spoznajama leksikologije pa su tako te dvije jezikoslovne grane međusobno povezane jer im je objema zajednički predmet izučavanja. Nužno je, stoga, ovdje spomenuti kako je nekad leksikografija označavala leksikologiju i leksikografiju zajedno.

Već smo spomenuli kako hrvatska leksikografija ima dugu i bogatu tradiciju. „Unatoč

⁹ Samardžija, M.: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 91.

višestruko nepovoljnim društvenim i političkim prilikama kakve su stoljećima bile u hrvatskim zemljama, popis hrvatskih riječi sastavljeni su od IX. stoljeća. Osim glosarâ vrlo brzo pojavljuju se aneksni rječnici. To su popisi riječi s kratkim objašnjenjima njihova značenja koje su pisci dodavali svojim djelima kako bi čitateljima olakšali razumijevanje teksta. Iako su glosari i aneksni rječnici opsegom skromna djela, ipak je velika njihova važnost za razvoj hrvatske leksikografije. Od XV. stoljeća tim se nesamostalnim leksikografskim djelima pridružuju opsežnija samostalna leksikografska djela u kojima je hrvatsko leksičko blago izloženo zajedno s leksikom drugih jezika. Neka od tih važnih djela napisali su stranci.

U prvoj polovici XV. stoljeća nastalo je djelo *Liber de simplicibus* (Knjiga o ljekovitom bilju) čiji je autor Nicolo Roccabonella neko vrijeme živio u Zadru radeći kao gradski liječnik. *Liber de simplicibus* je višejezični (arapsko-grčko-latinsko-hrvatski) rječnik u kojemu se uz objašnjenja donose i crteži biljaka pa se može smatrati i prvim hrvatskim slikovnim rječnikom. Pretpostavlja se da je Roccabonella hrvatsku leksičku građu unio u svoje djelo za svog boravka u Zadru.

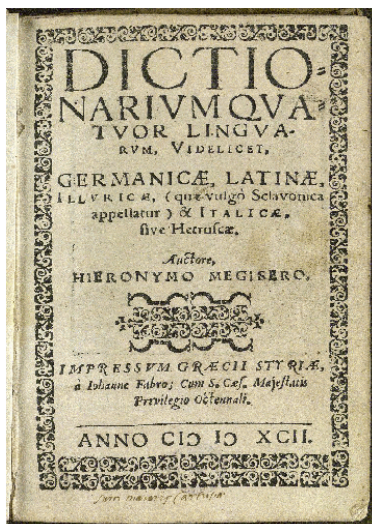

Slika 3: *Liber de simplicibus* (Knjiga o ljekovitom bilju) Nicoloa Roccabonelle

Osim drugih suvremenika hrvatsku leksičku građu bilježi i njemački leksikograf Hieronymus Megiser. Njegov *Dictionarium quatuor linguarum* (Graz, 1592) pored njemačkoga, latinskog i talijanskog jezika donosi građu i iz “ilirskog ili slavonskog jezika” koja je pretežitijim dijelom preuzeta iz slovenskoga, a manjim dijelom iz hrvatskog jezika.

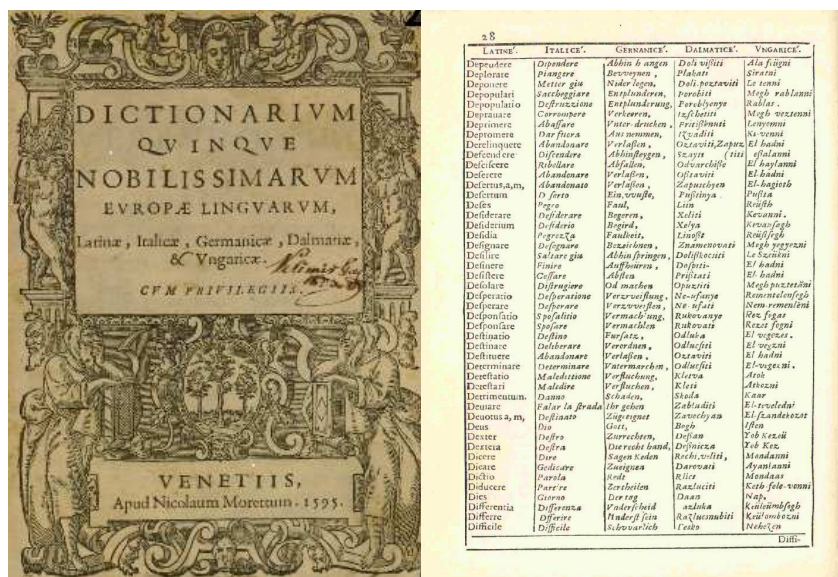
Među većim samostalnim rječnicima hrvatskog jezika vremensko prvenstvo pripada djelu Šibenčanina Fausta Vrančića (1551-1617) *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (Mleci, 1595). Leksička građa

raspoređena je u pet stupaca, za svaki od najuglednijih europskih jezika po jedan. Polazišni jezik je latinski i samo u tom stupcu leksemi su poredani abecedno. Sljied leksema u ostalim stupcima

Slika 4: naslovna stranica rječnika Hieronymusa Megisera

nije abecedni jer ovisi o značenjima latinskih leksema. Hrvatski leksemi doneseni su u četvrtom stupcu pod nazivom *dalmaticae* tj. dalmatinski jezik, što zapravo znači čakavska ikavica s nešto štokavskih elemenata. Iako za Vrančićev *Dictionar*, koji sadrži otprilike 3500 hrvatskih leksema,

Slika 5: izgled naslovne i unutarnje stranice petojezičnog rječnika Fausta Vrančića

možemo reći da je opsegom skroman, njegovo je značenje za hrvatsku leksikografiju, hrvatski jezik i hrvatsku kulturu veliko.”¹⁰ Objava rječnika *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje u

Loretu (Ancona) i *Dikcionara*¹¹ Jurja Habelića u Grazu imala je veliki značaj za hrvatsku leksikografiju u 17. stoljeću jer je ujedno pokazala kako postoje autori osviješteni za sabiranje jezičnoga blaga i u sjevernim i u južnim dijelovima Hrvatske. Jakov Mikalja (1600. ili 1601.-1651.) bio je potomak hrvatskih izbjeglica pred Turcima, koji je kao član Družbe Isusove službovao jedno vrijeme u Dubrovniku gdje je dobro upoznao štokavštinu koju je smatrao najljepšim hrvatskim narječjem. *Blago jezika slovinskoga* jest trojezični hrvatsko-talijansko-latinski rječnik s hrvatskim kao polazišnim jezikom i prijevodom hrvatskih leksema na talijanski i latinski. To je djelo važno i za povijest hrvatske gramatike i hrvatskog pravopisa jer je na početak rječnika Mikalja stavio kratku gramatiku hrvatskog jezika pisanu prema gramatici Bartola Kašića¹² i pravopisnu raspravu *Od ortografije jezika slovinskoga ili načina od pisanja*. Habelićevo je, pak, djelo, dvojezični rječnik za kojega je važno istaknuti da je prvijenac kajkavske leksikografije u kojemu su *reči slovenske* (tj. *riječi slovinske ili hrvatske*) protumačene latinskima, a kako je, prije svega, bio namijenjen učenicima isusovačke gimnazije, leksemi su bili uvršteni prema svojoj učestalosti.

Slika 6: *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje

¹⁰ Samardžija, M.: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 98.

¹¹ *Dikcionar ili reči slovenske z vekšega vkup zebrane u red postavljene i diačkemi zlahkotene*

¹² *Institutionum linguae illyricae libri duo*, Rim, 1604.

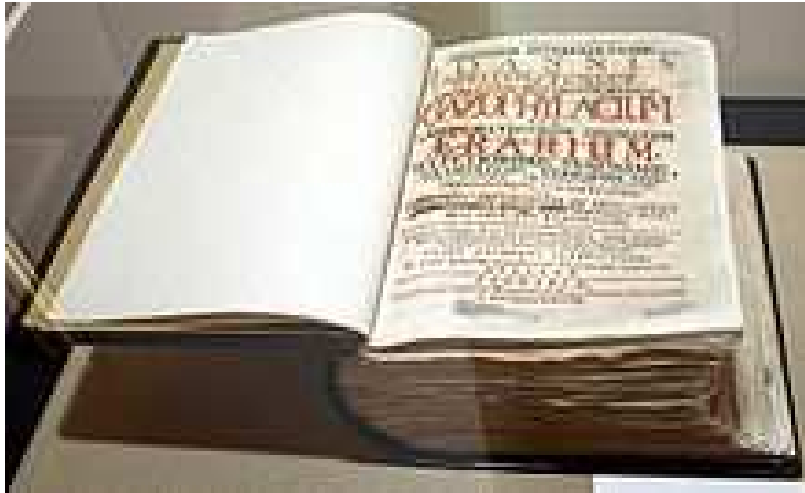
U stoljeću nakon, hrvatska leksikografija bilježi daljnji napredak. Izuzev brojnih, opsegom manjih rječnika, i rječnika koji su zbog različitih okolnosti ostali u rukopisu, u 18. stoljeću

Slika 7: *Dizionario italiano, latino, illyrico* Ardelija Della Belle

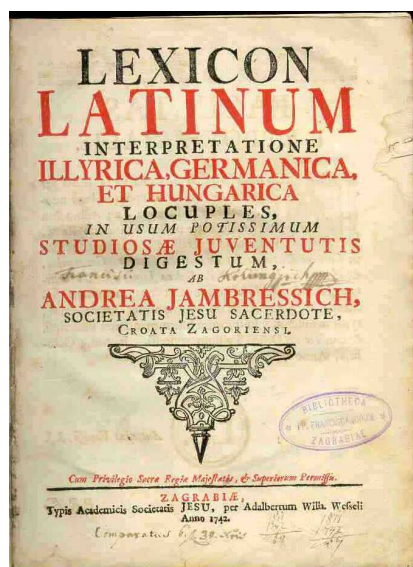
objavljena su tri rječnika u kojima je hrvatsko leksičko blago obrađeno vrlo metodično, i to rječničko blago različitih dijelova hrvatskoga jezičnog područja. Ti su rječnici: *Dizionario italiano, latino, illyrico* (Talijansko-latinski-ilirski rječnik, Mleci, 1728.) Ardelija Della Belle, *Gazophylacium seu latino-illyricourum onomatum aerarium* (Gazofilacij ili latinsko-ilirska riznica riječi, Zagreb, 1740.) Ivana Belostenca te rječnik Franje Sušnika i Andrije Jambrešića objavljen 1742. u Zagrebu *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (Latinski rječnik s obilatim tumačenjem na ilirskome, njemačkome i mađarskome). Ardelio Della Bella¹³ prvi je hrvatski leksikograf koji uz natuknice donosi potvrde (primjere) iz književnih djela i iz usmene narodne književnosti. Osim toga, donosi narodne poslovice i fraze. Rječnik je napisan štokavskom jekavicom; i baš poput Mikalje, oslanjajući se na Kašića, kratku uvodnu gramatiku tog jezika Della Bella je stavio na početak rječnika. Belostenčev *Gazophylacium* opsežan je dvojezični rječnik u dva smjera (latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski) na kojemu je njegov autor, član Pavlinskoga reda, radio do svoje smrti; *Gazofilacij* je dovršio Jeronim Orlović. Rječnik je izrazito važan jer je u njemu zastupljeno kajkavsko, čakavsko i

¹³ Talijan porijeklom, kao član Družbe Isusove dugo je službovao u Dalmaciji i Dubrovniku

Slika 8: Belostenčev
Gazophylacium

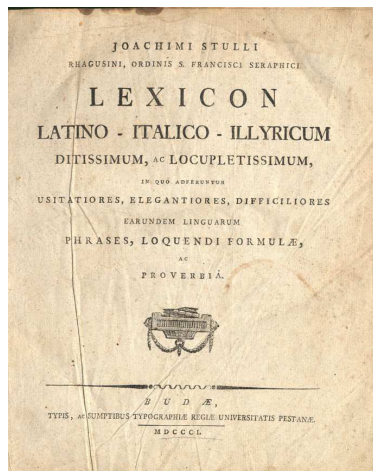
štokavsko jezično blago u skladu s nastojanjima ozaljskog književnog kruga. Članovi ozaljskog kruga (Fran Krsto Frankopan, Petar Zrinski, Ana Katarina Zrinski, Juraj Ratkay i sam Belostenec) pisahu svoja djela jezikom koji je mješavina svih triju hrvatskih narječja. Uspjeh nastojanja članova tog kruga da se hrvatska jezična rascjepkanost prevlada oblikovanjem zajedničkoga iznadnarječnoga hrvatskog zaustavile su nepovoljne političke prilike. Treći rječnik po redu, *Lexicon latinum*, isusovaca Andrije Jambrešića i Franje Sušnika, u svojem je

Slika 9: naslovna stranica
rječnika Franje Sušnika i
Andrije Jambrešića

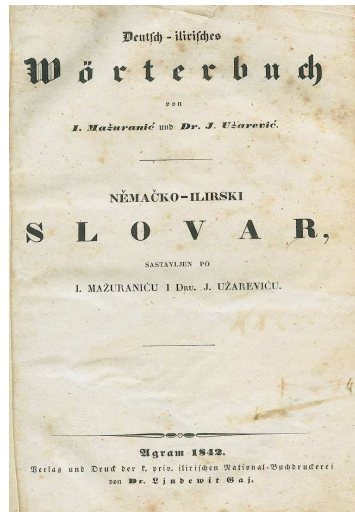
predgovoru posvećen ljubavi prema domovini. Autori su željeli svojim djelom nadomjestiti Habeličev *Dikcionar* koji više nije odgovarao potrebama novoga doba, a i duže je od stoljeća

bio korisno pomagalo školskoj mladeži. Hrvatski leksik pretežito je kajkavski uz primjese štokavskih i čakavskih elemenata.

Slika 10: stranica trojezičnog (hrvatsko-talijansko-latinskoga) rječnika Joakima Stullija

Početak idućeg stoljeća, dubrovački je franjevac Joakim Stulli objavio najopsežnije i najvrjednije djelo starije hrvatske leksikografije. Njegov trojezični hrvatsko-talijansko-latinski rječnik ima tri djela. Ti se dijelovi razlikuju po polazišnom jeziku: u prvome dijelu to je latinski (*Lexicon latino-italico-illyricum*, Budimpešta, 1801.), u drugome je hrvatski (*Rječosložje iliričko-italijansko-latinsko*, Dubrovnik, 1806.), a u trećemu je talijanski (*Vocabolario italiano-illyrico-latino*, Dubrovnik, 1810.). Rječnička je građa ispisivana iz različitih izvora (iz starih rječnika, iz rukopisa, literarnih djela, iz usmene narodne predaje). Narječje na kojemu Stulli ispisuje svoj rječnik je štokavko, i to štokavska jekavica. Obiljem jezičnoga blaga kojim Stullijev rječnik raspolaže, uvelike je utjecao na hrvatsku preporodnu književnost. U devetnaestome stoljeću, poslije Gajeve reforme latinice i preporoda hrvatske knjige, počinje novo razdoblje i u leksikografskome opisu hrvatskog. Također je važno djelo iz vremena Hrvatskog narodnog preporoda dvojezični *Njemačko-ilirski slovar* autora Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, objavljen u Zagrebu 1842. Za ovaj bi se rječnik moglo reći kako navješćuje jezičnu obnovu hrvatskoga standardnog jezika koji će puni zamah doživjeti u drugoj polovici stoljeća. „Izdan uz potporu Ljudevita Gaja, Mažuranić-Užarevićev Slovník prvi je hrvatski rječnik izrađen po načelima i kriterijima koji se i danas primjenjuju u izradbi dvojezičnih rječnika. Pojavivši se u vrijeme kad se u hrvatskim

Slika 11: *Slovar*
Mažuranić-Užarevićev

zemljama pomalo naziralo nadolazeće industrijsko doba s važnim gospodarskim mijenama, koje će zahtijevati brojne mijene u leksiku hrvatskoga standardnog jezika, Mažuranić-Užarevićev rječnik plod je tadanjega, kako sami autori u predgovoru kažu, *nacionalno-kulturnog razdoblja u našoj domovini*. U tome se djelu zrcale sve najvažnije značajke glavnine hrvatske leksikografije XIX. stoljeća: uvažavanje hrvatske leksičke baštine, otvorenost prema leksičkom blagu svih hrvatskih krajeva, jasna težnja da se novim komunikacijskim potrebama udovolji i tvorbom novih riječi te skrb o pravilnosti i čistoći hrvatskoga standardnog jezika.”¹⁴

Dragutin Parčić, franjevac, glagoljaš, prevoditelj, gramatičar i leksikograf, također je imao važnu ulogu u ovome razdoblju. Bitnu ulogu poput one kakvu je u sjevernom jezičnom području Hrvatske imao leksikografski rad Bogoslava Šuleka imali su u južnoj Hrvatskoj Parčićevi dvojezični hrvatsko-talijanski i talijansko-hrvatski rječnici. Zajedno sa Šulekovim rječnicima, o kojemu i kojima ćemo više nešto kasnije u radu (a istima se i sam Dragutin Parčić služio), njegovi su rječnici vrijedan doprinos jezičnoj obnovi hrvatskoga standardnog jezika, razvoju njegova stručnog nazivlja i njegovoj čistoći. Mnoge danas sasvim obične riječi dugujemo upravo toj dvojici hrvatskih leksikografa. Parčić i Šulek svojim su leksikografskim radovima učvrstili vezu između hrvatskog sjevera i juga, a tada kada je učvršćena, ostala je neprekinuta do danas.

¹⁴ Samardžija, M.: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 103.

Slika 12: početna stranica
*Rječnika talijansko-
slovinskoga* Dragutina
Parčića

Već prema koncu devetnaestog stoljeća, započele su pripreme za izradu prvog hrvatskog jednojezičnog rječnika u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prvi svezak toga rječnika objavljen je 1880. godine pod nazivom *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Rad na tom velikom povijesnom rječniku hrvatskoga jezika trajao je više od stotinu godina, koliko je proteklo od prvog prikupljanja građe i početka priprema do objavljivanja posljednjega sveska 1976. godine. U međuvremenu, građu za rječnik prikupljali su i obrađivali mnogi leksikografi, dok su *Akademijin Rječnik*, kako se uobičajeno skraćeno zove, uređivala šesterica urednika: Đuro Daničić, Pero Budmani, Tomo Maretić, Matija Valjavec, Slavko Pavešić i Stjepan Musulin. „U granicama osnovne uređivačke koncepcije *Akademijina Rječnika* gotovo svaki urednik nastojao je ponešto poboljšati i promijeniti. To je najočitiije u uredničkom odnosu prema leksičkoj građi pojedinih hrvatskih narječja. Ta je građa u početku crpljena uglavnom iz štokavskih izvora i skupljana u štokavskim krajevima, da bi tek poslije, postupno bili u obzir uzimani čakavski i kajkavski izvori. Unatoč tom nedostatku s oko 250.000 natuknica Akademijin Rječnik je najopsežniji i najiscrpniji rječnik hrvatskog jezika. U njemu su posebno pažljivo obrađeni stariji i najstariji leksički sloj hrvatskog jezika, ispisivani iz najstarijih pisanih spomenika hrvatskog jezika, iz starijih hrvatskih rječnika, iz književnih i drugih djela pisanih hrvatskim jezikom tijekom stoljeća hrvatske književnosti. Nedovoljno je zastupljen sloj hrvatskog leksika oblikovan u poslijepreporodno vrijeme.

Osim spomenutih rječnika tijekom XIX. stoljeća objavljeni su i drugi opsegom i namjenom različiti rječnici, i uglavnom dvojezični (hrvatsko-latinski, hrvatsko-njemački, hrvatsko-

talijanski). Zajedno s rječnicima koje smo upoznali, i ti rječnici dokaz su razgranatosti hrvatskoga leksikografskog rada u XIX. stoljeću.”¹⁵

¹⁵ Samardžija, M.: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 104.

5. Vrste rječnika

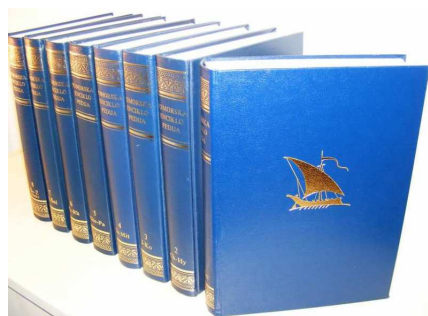
Rječnici se po različitim kriterijima mogu podijeliti na nekoliko vrsta. Osnovna je razdioba na enciklopedijske i jezične rječnike.

Prvi, enciklopedijski rječnici, daju podatke o izvanjezičnome svijetu, fizičkome i misaonome, iako su uređeni 'po leksemima' poput jezičnih rječnika. Po opsegu se ova vrsta rječnika dijeli na enciklopedije i leksikone.

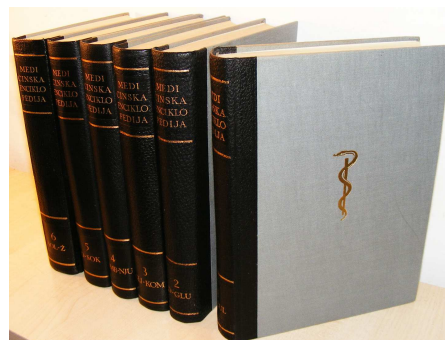
Slika 13: naslovnica
*Hrvatske opće
enciklopedije*

Enciklopedija jest djelo koje abecednim slijedom pruža sustavan pregled ili svih grana ljudskoga znanja ili samo pojedinoga dijela toga znanja. S druge strane, leksikon predstavlja priručno djelo koje abecednim slijedom pruža osnovnu, sažetu obavijest o raznim pojmovima, osobama, prošlim događajima te stručnim terminima. Prema sadržaju pak, enciklopedijski se rječnici dijele na opće i posebne. Opće enciklopedije i opći leksikoni pružaju obavijesti o svim područjima ljudskog znanja i ljudske djelatnosti; primjeri takvih djela su *Opća enciklopedija* i *Leksikon Leksikografskog zavoda „Miroslava Krležę”*. Specijalni leksikoni i enciklopedije donose obavijesti o pojmovima samo jedne struke ili jedne grane ljudske djelatnosti.

Slika 14:
*Pomorska
enciklopedija*

Slika 15: *Medicinska enciklopedija*

Na hrvatskome jeziku postoji više specijalnih leksikona i enciklopedija kao što su *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, *Filmska enciklopedija*, *Glazbena enciklopedija*, *Hrvatski biografski leksikon*, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, *Medicinska enciklopedija*, *Pomorska enciklopedija*, *Pomorski leksikon*, *Sportski leksikon*, *Tehnička enciklopedija* itd.

Slika 16: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*

Uz enciklopedijske, i jezični se rječnici mogu razvrstati po različitim kriterijima. Prema sadržaju, jezični se dijele na općejezične u kojima se obrađuju riječi koje pripadaju općem ili općeuporabnom leksiku i najprošireniji stručni leksemi, te na posebne ili specijalne. Po leksiku koji je u njima obrađen razlikujemo dvije vrste specijalnih jezičnih rječnika. Prvu skupinu čine rječnici u kojima su obrađene riječi određenoga leksičkog sloja, npr. *Rječnik stranih riječi*, *Rječnik osobnih imena*, *Rječnik rodbinskih naziva*, *Rječnik homonima*, *Frazeološki rječnik*.

Slika 17: primjer rječnika u kojemu se obrađuju riječi određena leksičkoga sloja

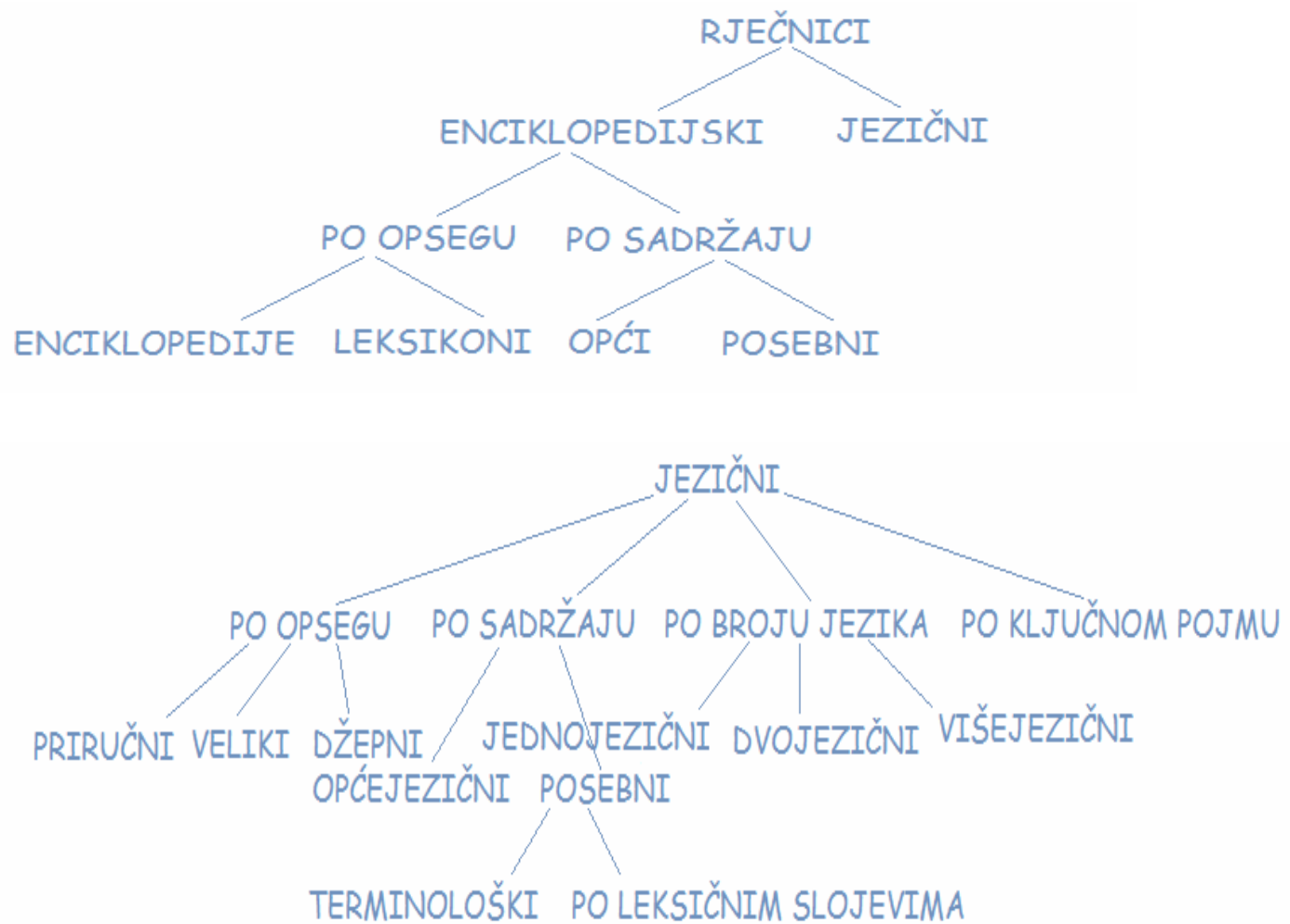
Drugu pak skupinu, specijalnih jezičnih rječnika, sačinjavaju terminološki rječnici u kojima su obrađeni svi ili samo odabrani stručni nazivi ili termini neke struke ili znanosti, npr. *Tehnički rječnik*, *Rječnik biblijske teologije*, *Rječnik pomorskog nazivlja*, *Rječnik filozofskih pojmova*, *Hrvatska kršćanska terminologija*, *Psihologijski rječnik*. Po opsegu se jezični rječnici dijele na male ili džepne, srednje ili priručne i velike. Prema broju jezika čiji je leksik obrađen, rječnici se dijele na jednojezične, dvojezične, trojezične... Rječnici u kojima su obrađene riječi triju ili više jezika zajedničkim se imenom zovu višejezični rječnici. U dvojezičnim i višejezičnim rječnicima razlikujemo polazišni jezik od odredišnog jezika ili više njih. Cilj je dvojezičnih i višejezičnih rječnika za svaki leksem polazišnog jezika pronaći leksičko-semantički ekvivalent u odredišnim jezicima. Prema svomu sadržaju leksem polazišnog jezika i leksem odredišnog jezika mogu se podudarati i razlikovati. Grana unutar leksikologije koja proučava veličinu, prirodu i podrijetlo razlika što postoje u opsegu i organizaciji sadržaja leksema dvaju ili više jezika zove se poredbena leksikologija. Osnovna razlika između jednojezičnih i višejezičnih rječnika je u tome što su u jednojezičnim rječnicima svi podaci na jednome jeziku. Dakle, u hrvatskom jednojezičnom rječniku, hrvatski se leksem objašnjava hrvatskim leksemima i zato su jednojezični rječnici ustrojeni drugačije od dvojezičnih i višejezičnih.

Sastavni su dijelovi leksikografske jedinice natuknica, odrednice i definicija. Leksem koji se objašnjava u rječniku naziva se natuknica ili lema¹⁶. U rječniku je natuknica obično istaknuta vrstom slova koja se razlikuje od ostalog teksta. Kao natuknica se u rječnik uvrštava kanonski oblik leksema. Kod nepromjenjivih vrsta riječi, kanonski je oblik jedini oblik koji prilozi, prijedlozi, veznici, čestice i uzvici imaju. Kod glagola je kanonski oblik infinitiv, a kod zamjenica, pridjeva i brojeva to je nominativ jednine i to muškog roda kod leksema koji imaju rodove. Nominativ jednine je kanonski oblik i kod imenica iako su izuzetak one imenice koje imaju samo množinu (*pluralia tantum*), npr. *gaće*, *hlače*, *ljestve*, *naočale*, *usta*, *vrata*. Kod tih je imenica kanonski oblik nominativ množine. Osnovni podaci koji se, uglavnom kraticom, u rječniku donose odmah iza natuknice zovu se odrednice. Razlikujemo: a) gramatičke odrednice koje daju gramatičke podatke o natuknici, npr. kojoj vrsti riječi pripada, o rodu, o broju, zatim o

¹⁶ korijen riječi nalazimo u grčkoj riječi *lémma* (ono što je primljeno)

nekim oblicima za koje se podrazumijeva da će ih korisnik rječnika teže izvesti iz kanonskoga oblika; b) etimološke odrednice kojima se daje obavijest o korijenu natuknice ili, kod posuđenica, o jeziku iz kojega potječe; c) stilističke odrednice kojima se obavješćuje o stilskoj obilježenosti ili neobilježenosti natuknice te o tome je li svojstvena nekomu od funkcionalnih stilova; d) normativne odrednice kojima se naglašava status natuknice u leksiku hrvatskoga standardnoga jezika: pripada li aktivnomu ili pasivnomu leksiku, općeuporabnome ili stručnome leksiku, pripada li leksiku standardnoga jezika, dijalektalnomu leksiku ili razgovornome leksiku. Nakon tih odrednica slijedi leksikografska definicija natuknice. Leksikografska definicija jest objašnjenje sadržaja natuknice u ukupnosti njenih značenja tako da bude razgovijetno i razumljivo čitatelju rječnika. Za definiciju je važno da obuhvati sva značenja natuknice, a da pritom ne bude ni preuska ni preširoka te da bude jasna i nedvosmislena.

Slika 18: shema rječničke raščlambe

6. Leksikografski rad Zagrebačke filološke škole

U uvodnome dijelu spomenuli smo kako je Zagrebačka filološka škola do svoga najjačega izražaja došla kada joj se na čelu našao gramatičar i književnik Adolfo Veber Tkalčević, ali i jedini leksikograf Škole – Bogoslav Šulek. Šulekov rad po mnogočemu je od izričite važnosti ne samo za Školu, već općenito govoreći za razvoj hrvatske leksikografije i hrvatskoga jezika do danas. Ipak, prije nego što započnemo s izlaganjem njegova stvaralačkoga opusa, spomenut ćemo neke od njegovih prethodnika i suvremenika koji su doprinjeli obogaćivanju leksikografske riznice 19. stoljeća.

6.1. Predstavници Zagrebačke filološke škole

Adolfo Veber Tkalčević (1825.-1889.) bio je hrvatski filolog, književnik, književni kritičar, putopisac i estetičar. Filozofiju je završio u Zagrebu, teologiju u Budimpešti, a slavistiku u Beču. U jezično-političkome smislu nastavio je ono što bijahu započeli Antun Mažuranić, Vjekoslav Babukić i Ljudevit Gaj, no donekle se i udaljio od nekih njihovih nastojanja. Kao književnik, važan je kao jedan od pripovjedača koji sredinom devetnaestog stoljeća prekida s romantičnom prozom uvodeći realističke značajke u hrvatsku književnost. Klasicistička je pak pozadina, u njegovim estetičkim nazorima, utjecala i na njegove filološke radove, ali i na brojna rješenja u normizaciji hrvatskoga književnog jezika. Veber Tkalčević autor je prve sintakse hrvatskoga književnog jezika pod naslovom *Skladnja ilirskoga jezika* koja je izdana u Beču 1859. godine. Priredio je nekoliko čitanki i pisao gramatike hrvatskog i latinskog jezika za srednja učilišta. Njegovo djelo *Slovnica hervatska* iz 1871. godine služila je kao srednjoškolski udžbenik, ali i kao norma i kodifikacija tadašnjega književnog jezika. Pod nazivom *Brus jezika ili zagrebačka škola* u časopisu *Vienac*, 1884. objavio je obranu ilirskoga shvaćanja o književnomu jeziku.

Nakon Antuna Mažuranića i Vjekoslava Babukića, postaje predsjedateljem Zagrebačke filološke škole. Također valja spomenuti i njegov doprinos lijepoj književnosti; njegovi putopisi *Listovi o Italiji*, *Put u Carigrad* i *Put na Plitvice* objavljeni su u zasebnim knjigama duž dva desetljeća.

Antun Mažuranić, prethodnik Vebera Tkalčevića na mjestu predsjedatelja Škole, rodio se 13. lipnja 1805. u Novom Vinodolskom, a umro je u Zagrebu 1888. Bio je hrvatski filolog i literat, sudionik narodnog preporoda i jedan od osnivača Matice ilirske. Uređivao je časopis *Danica ilirska*, djelovao je kao gramatičar i leksikograf, kritički je izdao glagoljski *Vinodolski zakonik* gdje je opisao čakavštinu svoga rodnog kraja te postavio temelje znanstvenoj hrvatskoj dijalektologiji. Također je važno istaknuti i to što je prvi upozorio na važnost hrvatskoga naglasnoga sustava za slavensku akcentologiju. Najvažnija su njegova djela: *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839.), *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik, I-III* (1846.-1849.), *Slovnica hervatska* (1859., 1861., 1866., 1869.), *O važnosti akcenta hrvatskoga za historiju Slavjanah* (1860.).

Prethodnik Antunu Mažuraniću na mjestu predstavnika Zagrebačke filološke škole bio je jezikoslovac i hrvatski preporoditelj Vjekoslav Babukić (1812.-1875.). Školovao se u Požegi, Novoj Gradišci, Pečuhu i Segedinu. U Zagreb dolazi godine 1830. kada izlazi *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, knjižica u kojoj je Ljudevit Gaj iznio svoj prijedlog grafijske reforme, ali koja je značila puno više od prijedloga novih grafema. Vjekoslav Babukić se u Zagrebu našao u krugu mladih hrvatskih intelektualaca koji početkom 1830-ih imaju razrađen program za književno i jezično ujedinjavanje hrvatskih krajeva, a potom i svih južnoslavenskih krajeva pod ilirskim imenom. Na Gajev nagovor, počinje 1832. godine pisati gramatiku. Tajnikom Čitaonice ilirske postao je 1836. godine, a prvim tajnikom Matice ilirske 1842. godine. Prvim profesorom hrvatskog jezika na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji bio je imenovan na svoj rođendan, 16. lipnja 1846. Kada je početkom nove školske godine održao svoje prvo predavanje, našlo se tamo mnoštvo slušatelja pa čak i izvan Zagreba. To je već bio korak bliže službenomu proglašenju hrvatskoga jezika diplomatskim jezikom što se dogodilo već

1847. godine. U Hrvatskom narodnom preporodu Babukić je bio među vodećim ličnostima. U tome je bio i pokretač osnivanja niza kulturnih institucija, promicatelj hrvatske knjige, ali i jedini rođeni štokavac među vodećim ilircima u oblikovanju književnojezičnoga programa ujedinjenja Hrvata u jednomu književnomu jeziku i njegovu normiranju. Zajedno s Ljudevitom Gajem, smatra se tvorcem latinična slovnoga sustava kojim, uz manje preinake, Hrvati i Slovenci pišu do danas. Babukić je napisao tri hrvatske gramatike, nekoliko rasprava o pravopisu, jednu budnicu, nekoliko predgovora u izdanjima starih hrvatskih pisaca, a zajedno je s Antunom Mažuranićem nadopunio *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik* Josipa Drobnića. Prva od njegove tri gramatike pod imenom *Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* prva je općehrvatska gramatika na kojoj se osnivala književnojezična norma oko pola stoljeća, objavljena je 1936. g., a prevedena je na njemački (1839.) i talijanski jezik (1846.); glavno je obilježje te norme morfološki pravopis. U duhu hrvatske gramatičke tradicije, ubrzo su normirani nejednaki množinski nastavci u deklinaciji imenica i pridjeva (npr. D. jd. *zdravim jelenom*, L. mn. *zdravih jelenih*, I. mn. *zdravimi jeleni*). Uz slogotvorno /r/ pisalo se popratno *e*, a G. mn. imeničke deklinacije završavao je na *-ah* zbog čega su protivnici nazivali ilirce ahavcima. Kada danas čitamo tekstove iz razdoblja hrvatskoga romantizma, onda nam se upravo zbog dvoslova *er*, genitivnoga *-ah* i nejasnoća pri čitanju tzv. rogatoga *e* (ě) ti tekstovi čine stilski pretjeranima, a jezik poprilično različit od primjerice Kačićeva i Relkovićeve jezika ili pak, od današnjega standardnog jezika. U njegovo je vrijeme utvrđena lingvistika kao znanstvenojezična disciplina, a sam je, kao gramatičar utemeljio fonetiku kao znanost i izgradio fonetsko nazivlje te prvi dosljedno razlikovao glas od slova, uspoređivao naglasne sustave svih triju narječja, otkrio sličnosti posavske i čakavske akcentuacije... U klasifikaciji leksema, Vjekoslav Babukić unio je niz znanstveno utemeljenih novina, prvi je razradio sintaktičke kategorije i izgradio znanstveno nazivlje. Od njega smo usvojili pojmove kao što su: *slovnica*, *jezikoslovac*, *samoglasnik*, *suglasnik*, *naglasak*, *štokavsko*, *čakavsko*, *kajkavsko narječje* te još mnoge druge. Također se bavio etimologijom ili korjenoslovljem, te je *Ilirskoj slovnici* pridao prvi hrvatski etimološki rječnik novijega doba. U hrvatsku gramatiku uveo je razlikovanje infinitivne i prezentske osnove te podjelu glagola na morfološke vrste prema infinitivnoj osnovi (preuzetoj od Dobrovškoga) koja je ostala važeća u hrvatskim gramatikama sve do danas.

Središnjom osobom Ilirskoga pokreta, koji je imao važnu ulogu u Hrvatskom narodnom preporodu, smatramo hrvatskog političara, novinara, ideologa, jezikoslovca i književnika Ljudevita Gaja (1809-1872). Njegova knjižica *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* objavljena je u Budimu 1830. godine na hrvatskom i njemačkom jeziku, a predstavljala je prvi općeprihvaćeni hrvatski slovopis (nakon djela Ignjata Đurđevića i Pavla Rittera Vitezovića) te mu je donijela popularnost u cijeloj domovini. Motiviran pokušajima Pavla R. Vitezovića, a ugledavši se na već ustrojen češki pravopis, grafijskom reformom nastoji za svaki fonem u našem jeziku uvesti jedan grafem pa se iz toga razloga hrvatska abeceda naziva još i gajicom, a upravo tu abecedu koju je Gaj reformirao za svoj narod koriste i hrvatski susjedi.

Ivan Filipović (1823-1895) bio je hrvatski pedagog i književnik. Svoj literarni rad započinje u vrijeme ilirskoga preporoda upravo pišući pjesme u preporodnome duhu. Bio je učitelj u Požegi, a zatim i u Zagrebu, osnivač Narodne čitaonice u Požegi, član brojnih saveza prosvjetnih radnika, uključen u Ilirski pokret, zagovornik slobodnog školstva, reformi o ženskom odgoju, autor brojnih čitanki, početnica, udžbenika, članaka u političkim glasilima, urednik školskih listova, urednik *Književne smotre*, osnivač učiteljskih ustanova itd. Godine 1869. objavljen je rječnik *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache, Zum Gebrauche für Juristen, Beamte, Lehrer, Handel und Gewerbetreibende ie., nach den neuesten Quellen zusammengestellt von Ivan Filipović unter Mitwirkung von Gjuro Deželić und Ljudevit Modec. I. Deutsch-kroatischer Theil (Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika za porabu pravnikâ, činovnikâ, učiteljâ, trgovacâ i obrtnikâ itd. Po najnovijih izvorih sastavio Ivan Filipović uz sudjelovanje Gjura Deželića i Ljudevita Modca)*. „Godine 1874. izišao je i *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache. Zum Gebrauche... Ivan Filipović, Lj. Modec und Gj. Šimončić. II Kroatisch-deutscher Theil, Erster Band, Zweiter Band, 1875.*

U predgovoru, “u Zagrebu koncem travnja 1869” pisci napominju da predaju javnosti “nov rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika, sastavljen prema sadanjemu razvoju našega jezika i književnosti, i prema potrebama, koje su se više nego igda prije pojavile u praktičnom životu”. Poznate su im, vele autori, teškoće koje su morali svladati kod ovakva pothvata “kako u filologičkom, tako i u tehničko-nazivnom pogledu, počem nam na tom polju još preveć potrebnih

pomoćišta manjka”. Ipak su se latili posla da zadovolje potrebe, a služili su se novijim i starijim rječnicima (Karadžićevim, Šulekovim, Parčićevim i Dežmanovim), ali “smo i prema razvijenim pojmom i raznim potrebam našega narodnog života, sljedeći druga slavenska narečja, stvarali gdješto i nove rieči, dok napokon nepodje za rukom na to pozvanim muževom naše akademije znanosti, da uz dobro ustanove što je bolje i najbolje; čemu će međutim još svakako prilično vremena trebati”.

Nadaju se da će učiniti uslugu onima koji uče bilo koji od obaju jezika, hrvatskoga ili njemačkoga, a izdaju najprije *njemačko-hrvatski* dio ne samo zato “da nam poslje *hrvatsko-njemački* što savršenijim bude, nego osobito i zato, što je ovaj mnogo potrebniji – onim koji se u životu, uredu i službi hrvatskim jezikom služiti moraju, dočim je drugi dio (*hrvatsko-njemački*) više za razumak književnosti”. Pored spomenutoga razloga, sigurno nije bila neznčajna ni činjenica što se već pojavio veliki *Njemačko-hrvatski rječnik* Šulekov, te su svoj rječnik i prema njemu lakše mogli sastaviti. Njihov je rječnik džepnog formata, jeftiniji te se lakše mogao nabavljati nego Šulekov (ukoliko je ovoga i bilo na knjižarskom tržištu). Zanimljivo je što se drugi dio, *hrvatsko-njemački* pojavio iste godine kada i Šulekov *Rječnik znanstvenog nazivlja*, tj. godine 1875. (prva Šulekova knjiga tiskana je 1874, a druga 1875.).

Kasnije su objavljeni noviji njemačko-hrvatski rječnici: Šercerov, Šamšalovićev i Hurmov. Veliki *Njemačko-hrvatski rječnik* Bogoslava Šuleka zaorao je dakle duboku brazdu u povijesti naše leksikografije.”¹⁷

¹⁷ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 585.

6.2. Bogoslav Šulek – najistaknutiji leksikograf 19. stoljeća

Bogoslav Šulek rodio se 1816. i porijeklom bijaše Slovak. Bio je hrvatski jezikoslovac, povjesničar, publicist i leksikograf. U svojim radovima istaknuo se kao pobornik jezičnoga čistunstva. Posuđenice je zamjenjivao tražeći rješenja u hrvatskim narječjima, posuđujući iz slavenskih jezika (najčešće iz slovačkoga i češkoga, ali i iz ruskoga i slovenskoga) te oblikovanjem novotvorenica. Tako je došao u sukob sa zagovornicima takozvanoga čistoga narodnoga jezika (hrvatskim vukovcima) koji su kritizirali njegove postupke, a njegova leksička (nazivoslovna) rješenja podrugljivo zvali „šulekizmima“. Usprkos tomu, u hrvatskome su se jeziku do danas zadržali brojni nazivi koje je oblikovao sam Šulek, tako da se bez pretjerivanja može reći da je hrvatsko nazivlje na području društvenih i prirodnih znanosti, tehnologije i urbane civilizacije nezamislivo bez njegovih (novo)tvorenica. Zahvaljujući tomu, Bogoslav Šulek spada u uži krug najutjecajnijih hrvatskih jezikoslovaca u povijesti. On je nastojao pomoći i u rješavanju nekih problema. Naime, od njega su počeli dolaziti prijedlozi da se, pošto je mišljenje Zagrebačke filološke škole zavladao i u drugim sredinama (sjeverno primorje, Dalmacija, Slavonija), neki problemi počnu rješavati na način primjereniji jezičnoj stvarnosti. Tako više nije bilo razloga da se piše *ě* za sve reflekse jata kad su i neštokavski i štokavski ikavci učili u školama da *ě* u književnim tekstovima treba izgovarati kao *ie* ili *je*. Zato Bogoslav Šulek, čak i mimo Veberove volje, piše u svojim kasnijim djelima, osobito rječnicima, *ie* (u dugim slogovima) i *je* (u kratkim slogovima) umjesto *ě*. I to je bilo jedino pravilno rješenje ukoliko, polazeći od istine da je hrvatski refleks jata jednosložan, želimo u pravopisu dosljedno primijeniti fonološka načela.

6.2.1. Njemačko-hrvatski rječnik Bogoslava Šuleka

Veliki *Njemačko-hrvatski Rječnik* Bogoslava Šuleka tiskan je 1860. godine u dva velika sveska. U predgovoru svoga rječnika Šulek iznosi svrhu svoga rada: „*Narodni jezik bio je g. 1848. naprečac uveden u sve javne poslove i učionice. S toga je nastala silna potreba njemačko-hrvatskoga rječnika, koji bi sadržavao službeno i znanstveno nazivlje, i tako olakotio našincem, ponajviše tudjim jezikom izučenim, uspješno izvršivanje njihova zvanja... Al premda sam već odprije znao, da je to mučan posao, jer sam od davna prikupljao hrvatske reči i popunjavao vrstni drugčije njemačko-ilirski slovar I. Mažuranića i J. Užarevića; opet priznajem, da je to bio za me mučniji rad nego što sam slutio. Pisanje ovakvoga rječnika u svakom je jeziku trudno, a kod nas tu ima dvostruke muke; jer se tu hoće, da ovakov rječnik zastupa sve vještine i znanosti, pa svemu tomu bijaše do nedavno tudji jezik kod nas organ; reči, protežuće se na ove struke umnoga razvitka, nisu bile kod nas nikada sakupljene, nego su sve do danas velikom stranom po narodu razasute, ili od naših naučnjakah istom zamišljene...* (Šulek, 1860: VII, VIII)

Godine 1852. javlja knjižara F. Župana da će izaći rječnik *po najboljih tiskanih i mnogih rukopisnih izvorih izradjen*. Knjiga će sadržavati *uz izobilje svagdašnjih izrekah svake struke službene izraze, zatim bogoslovno, trgovačko, prirodoslovno itd., jednom reči znanstveno nazivlje i zato će biti od potrebe ne samo za onoga koj u južnoslavenskih zemljah ureduje, nego uobće za svakoga koj u našoj domovini kakav posao tje*.¹⁸ Premda je Rječnik bio u tisku deset godina, s prvobitno najavljenih 80 araka proširio se na 107 araka. Dovođen je 1860., iste godine kada je završilo razdoblje apsolutizma.

Šulek se nadograđivao na već postojeće rječnike, a od najveće koristi bio mu je zapaženi Mažuranić-Užarevićev rječnik. U vrijeme kada Šulek počinje s radom, leksik je već bio obogaćen izrazima iz tadašnjega hrvatskoga kulturnog i civilizacijskog područja.

„Šulek se savjesno i kritički služi rezultatima drugih, ali i sabire mnoge druge riječi. Radi

¹⁸ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 536.

dosta brzo, iako se tiskanje otegnulo, ali je za svaki sveščić morao definitivno predati tekst, bez mogućnosti da ga kasnije dotjeruje. Prve sveščiće predao je već 1853. i dalje, prije nego je djelo konačno dovršio, a tada se tek ono obično otkriva autoru u svoj svojoj cjelini. Stoga ima Šulek pravo kada u predgovoru spominje da bi mu djelo bilo i savršenije da ga je mogao dotjerivati i popunjavati: *Da sam mogao jošte koju godinu rukopis dotđerivati i popunjavati, bio bi mi posao doista vrstniji... Stvar je naravna; od godine 1853, kada je izišao na svętlo prvi svezak ovoga ręčnika, napredovali smo svi u poznavanju narodnoga jezika, a bome i ja. Ręči, izprva za nevolju kojekako skovane, bile su od onda boljimi zamęnjene; a mnoge uzajmljene ręči bile su opet povraćene, jer se je našlo pravih domaćih. Zbog istih razloga bilježi u čitavu djelu refleks jata kao ě, iako je godine 1854. napisao zapaženu raspravu u *Nevenu* o tome da je mjesto ě bolje pisati *ije* u dugim, a *je* u kratkim slogovima. Ali kako se rječnik u sveščićima počeo tiskati već 1853, prije nego se počeo zalagati za ovo drugo rješenje, ostavio je radi jednoobraznosti djela u čitavu rječniku taj već onda zastarjeli znak.”¹⁹*

Za njemački dio rječnika pomogao mu je Heinsiusov rječnik objavljen 1840-ih u četiri sveska, s više od 3.500 strana. Šuleku je taj rječnik bio putokazom u njegovome njemačkome dijelu rječnika. „Prijevod njemačkih riječi na hrvatski bila je prava njegova zadaća što ju je vrlo dobro obavio, ako se uzme rječnik u cjelini. U drugom dijelu rječnik je ponešto bolji nego u prvome, što je lako shvatiti ako se uzme u obzir činjenica da ih dijeli raspon od osam godina. Riječi su mu u osnovi štokavske narodne, ima i dijalektizama i neologizama, ali je svoj posao obavio s mnogo smisla za rječničku tvorbu u doba kada još nisu bila napisana kapitalna djela o tvorbi riječi u slavenskim jezicima. Razumljivo je da u mnoštvu riječi što ih je trebalo pronaći kao adekvat njemačkih iz Heinsiusova rječnika nije bio uvijek najbolje sreće, ali se može reći i to da nitko drugi u to vrijeme nije bio dorasliji toj teškoj i kompliciranoj zadaći. Lakše je bilo tražiti narodne riječi i zapisivati ih negoli pronaći takvu riječ za mnoge i mnoge pojmove što ih „u narodu” nema, a ipak su bile potrebne u kulturnom životu šezdesetih godina prošloga stoljeća.”²⁰

Šuleku su pomogli i rezultati njegovih kolega, brojna pisma, konzultiranja s filolozima,

¹⁹ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 536 – 537.

²⁰ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 538.

sakupljao je riječi i stvarao nove. Jedan od njegovih suradnika, Ivan Trnski, također mu je bio od velike pomoći. Trnski je, naime, čitao Šulekov rukopis i upozoravao leksikografa na propuste, savjetujući mu bolja rješenja. To će značiti da i Trnski ima zasluge u stvaranju rječnika, pogotovo zato jer je sam prikupio dosta riječi i izraza koje se koriste u narodu. Neki su smatrali kako je i ime Trnskoga, uz Šulekovo, zaslužilo biti na „nadpisnom listu rječnika”, ali je Šulek bio kritičan i samostalan u prosuđivanju koje će riječi od koga prihvatiti. Premda je imao dosta pomoći od svoga prijatelja, Šulekov rječnik pokazuje da neke priloge Ivana Trnskog nije prihvaćao, ne povodeći se za nekim njegovim jezičnim rješenjima, neke je izmijenio, a neke riječi nije ni zabilježio u svome rječniku.

Imenicu *Bahnhof* Šulek prevodi kao *pristanište* ili *željeznično, kolnicu* ili *željeznice*. Kasnije je došla u upotrebu riječ *kolodvor*. Trnski se, pak, zalagao ili za *željezničku postaju* ili, barem, za *kolostaj* prema riječi slične tvorbe: *vodostaj*. U svome *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja* iz 1874./5. godine Šulek ipak uzima imenicu *kolodvor*.

Ima i primjera kada je postupao drugačije. U *Njemačko-hrvatskom rječniku* ima za imenicu *teatar* sljedeće riječi: *kazalište, pozorište, teatar*, a u *Rječniku znanstvenoga nazivlja: glumište*, vulg. *kazalište, pozorište, teatar*. Imenicu *glumište* skovao je upravo Ivan Trnski.

Ivanu Trnskome dugujemo i tvorenice priloga sa sufiksom *-ice*: *dogodice, jašimice, klisimice, prečimice, skočimice, trkimice, uglavice, uklopice, utrkimice*, od kojih se neke nalaze u Šulekovu rječniku: *dogodice, iznimice, jašimice, kosimice, nakrstice, naumice, pozlobice, prečimice, skočimice, svesebice, utrkimice...*

Dosta je riječi koje su se javile prije no što su tiskani Šulekovi rječnici, poput *crtalo, držalo, klecalo, kadilo*, ali su se u Šulekovim izdanjima rječnika neke takve riječi javile po prvi puta ili dobila, pak, posebna značenja (npr. *čulo, disalo, gladilo, glasilo, gnojilo, jedrilo, laštilo...*).

Valja spomenuti kojih se načela jedini leksikograf Zagrebačke filološke škole držao pri izradi svoga rada. Naime, Šulek je smatrao kako će bolje uraditi ako najprije upotrijebi domaću riječ, makar ne nužno najbolju, nego da u jezik odjednom ugura svu silu stranih riječi koje se, kada jednom uđu u jezik brzo ukorijene. Pored toga, konzultirao je leksikografska djela, osobito Stullijev i Mažuranić-Užarevićev rječnik, a ako ni kod njih nije naišao na odgovor, gledao je

dalje po književnim tekstovima, te se tek ako i tu nije pronašao odgovarajuće značenje, okrenuo potrazi sličnih riječi u narječjima. Budući da ni u narječjima nije uvijek naišao na odgovarajuću riječ, red je došao na posuđivanje iz drugih slavenskih jezika, gdje je, kako sam kaže, uvijek pronalazio odgovarajuće riječi.

Kao što se iz tih načela vidi, Šulek se zaista zauzimao za purističko načelo pri stvaranju riječi, pri čemu ih najprije uzima iz naših narječja, zatim iz slavenskih jezika, a napokon ih je i sam tvorio ukoliko ih nije mogao doznati iz drugih izvora. Takve su riječi nazivane Šulekovim neologizmima i nisu uvijek nailazile na odobravanje njegovih kolega. Fran Kurelac bio je među prvima koji je Šulekove složenice u njegovu *Njemačko-hrvatskome rječniku* nazvao barbarizmima. To se odnosilo na složenice poput *brzjava*, *brzjaviti*, *crnine*, *općila*, *djelokruga*, *parobroda*, *ravnopravnosti*... koje je obranio Adolfo Veber Tkalčević u svojim radovima i tako su ostale u upotrebi. Poslije je i sam Kurelac uvidio kako ni hrvatski jezik ne može biti bez *sdruženica* tj. složenica.

Šulek je skovao dosta složenica u kojima drugi dio složenice postoji kao samostalna riječ s više značenja, pritom je vidljiv utjecaj njemačkoga i češkoga jezika u kojima postoje druga osnovna pravila za složenice. Tako ćemo u rječniku naći ove primjere: *gorostas*, *drvolist*, *slavoluk*, *tropjev*, *paromlin*, *parostroj* itd. Složenice je pronalazio i u velikome rječniku Joakima Stullija. Iz njega je uzimao, pored drugih, i imenice koje imaju sljedeće sufikse: *-slovje* (*mudroslovje*, *jezikoslovje*), *-znanac* (*mudroznanac*), *-znanstvo* (*prirodoznanstvo*), *-mjer* (*visomjer*, *polumjer*, *toplomjer*).

Pravila o tvorbi hrvatskih složenica Šulek nije dobro poznao te ih nije uvijek tvorio po tim pravilima. Tako, primjerice, *poštovoz* prevodi sa *Postillon* (njem.), *vinovoz* sa *Weinführer* (njem.), a *vodovoz* sa *Wasserführer* (njem.). Ali prema složenici *glavosijek*, Šulek stvara slične složenice poput *žilosijek*, *dračosijek*, *užosijek*, *krvosijek*.

Mehaničko kreiranje riječi može se zapaziti iz niza riječi poput riječi *crvotoč* koja označava *trag kuda je točio crv*. Šulek isto tako stvara niz drugih riječi kao što su *borotoč*, *pupotoč*, *gljivotoč*, *jelotoč*, *bukvotoč*, *knjigotoč* i sl.

Prema složenici *kolobran* slaže dalje imenice kao što su *domobran*, *lukobran*, *vjetrobran*, *vodobran*, *zidobran*, a prema *vinober*, *klasober* ima složenice poput *listober*, *medober*, *travober*.

Dalje u rječniku mogu se naći ovi i njima slični ili istoznačni primjeri: *hitrojav*, *brzobjav*, *pjevokaz*, *vlagokaz*, *kotlokrp*, *čizmokrp*, *konjokrot*, *medokup*, *stjenolom*, *ratoljub*, *nogolist*, *žutomliječ*, *gulikoža*, *guliselo*, *kradiknjiga*, *krpihlača*, *pazikuća*, *plašivrana*, *pušilula*, *raspinovac*, *vadikesa*, *kradikoza*, *krpiguz*, *vtiguz*, *vtikolo*, *zgubidan*, *nazovidoktor*, *nazoviprosvjeta*, *polubrat*, *polugospodar*, *polusvila*. Takvih riječi, očito je, ima najviše u narodnim govorima i uz njih stoji napomena da takve riječi imaju ponajviše šaljivo značenje. Vrlo se lako slažu, a i pomalo su nalik jedna na drugu, što je rezultat, naravno, jedno te istih prefikasa tj. sufikasa.

Dosta riječi Šulek tvori i pomoću prijedloga, čak i onda kada se ti prijedlozi ne javljaju često, ali su njemu u njegovomu poslu bili potrebni. Ti su primjeri sljedeći: *nadžumar*, *nadmjernik*, *nadučitelj*, *nadporučnik*, *nadupravitelj*, *nuzjamac*, *nuzhod*, *nuzprostorija*, *nuzput*, *nuzigra*, *pavečera*, *pabirak*, *paužitak*, *pakovač*, *patrg* i sl.

I u tvorbi pridjeva, također se najprije osvrtao na riječi iz pučkoga govora, pa je prema pridjevu *čudotvoran* napravio čitav niz analognih pridjeva s različitim dijelovima složenica: *dušotvoran*, *vjeroloman*, *kosokutan*, *slabovidan*; prema *gologlav*: *žutoglav*, *sitnoglav*, *crnobrad*, *lakoruk*, *bjeloruk*, *malonog*; prema *divorog*: *tvrdorog*, *krivozub*, *kratkozub*, *dugočlan*, *crvenokljun*...

Govoreći o ovome velikome *Njemačko-hrvatskome rječniku* potrebno je istaknuti kako je rad na njemu za Bogoslava Šuleka bio dugotrajan posao, prije svega zato što pedesetih godina 19. stoljeća doista nije bio lak posao prevesti iz višesveščanoga velikoga Heinsiusova njemačkoga rječnika skoro sve riječi, termine i izraze. Pojava Šulekova rječnika označila je nov i značajan datum u povijesti hrvatske leksikografije. Kao što je bila značajna 1842. g. kada se pojavio rječnik Mažuranića i Užarevića, tako je u još većoj mjeri značajan datum objavljivanja Šulekova rječnika.

6.2.2. Ostali leksikografsko-terminološki rad B. Šuleka

Svestranoga leksikografa Bogoslava Šuleka smatrali su najpouzdanijim i najbržim suradnikom kada su u pitanju bile jezične nedoumice. 1848. godine banski namjesnik Mirko Lentulaj zatražio je od Šuleka pomoć u izradi pravne terminologije za sudstvo onoga doba, no ipak je taj zadatak pripao bečkoj komisiji. „Godine 1848. trebalo je da hrvatski jezik u javnom i službenom poslu preuzme onu ulogu što ju je dugo imao latinski. Tada se osjetila potreba za hrvatskom terminologijom. Banski namjesnik Mirko Lentulaj uputio je 2. rujna 1848. Šuleku pismo u kojemu ga moli da doskoči nastaloj potrebi: »Da se posle uvedenja narodnog jezika u sve političke poslove radi pomanjkanja za tu svrhu shodne terminologije neporodi metež i nesporazumljenje u izrazima, što bi sudci i odvjetnici svaki po svojoj čudi juridičke izraze kovati htjeli, mogli i morali – zato za shodno i veoma potrebno našao sam imenovati *Vas* kao suodbornika, da pod predsjedništvom g. *Hermana Bužana* za juridičke izraze prikladnu terminologiju izraditi pomognete.« Ne mogu se dakle naši ljudi više tužiti da nemaju priručnika iz koga bi mogli doznati adekvatno značenje za mnoge njemačke riječi.”²¹ Ipak, već nakon 1860. nastao je problem pri izdavanju školskih knjiga jer je najteže bilo izraditi udžbenike za prirodoslovnu struku. Razlog tomu je vjerojatno bio taj što se tada jako malo ljudi bavilo prirodnim znanostima, a oni koji su ih predavali, služili su se latinskim i njemačkim izrazima i terminologijom. Pisanje knjiga za prirodoslovnu struku predstavljao je problem i Bogoslavu Šuleku, no smatra se kako je jedino on bio dorastao toj zadaći. Tako je do 1856. godine pomalo izradio zahtjevnu prirodoslovnu terminologiju, a iste je godine preveo Zippeovu knjigu *Prirodna znanost* koja je bila namijenjena hrvatskim realkama.

Nakon toga, napisao je i knjigu *Biljarstvo za višje gimnazije* 1866., pri čemu je pokazao dobro poznavanje hrvatskoga jezika i struke, a time je „položen temelj botaničkom znanstvenom nazivlju”²². Ubrzo su mu tiskana i djela kao što su *Silarstvo* (1873.), *Prirodni zakonik za svakoga*

²¹ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 558.-559.

²² Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 559.

ili popularna fizika (1876.) i Jugoslavenski imenik bilja (1879.) pri čijoj mu je izradi pomagao dubrovački biskup Mato Vodopić.

Šulekovo djelo *Jugoslavenski imenik bilja* sadrži 564 stranice, i kao sva ostala njegova djela, produkt je napornoga rada. Nastao je iz potrebe da ispravi netočnost pojedinih naziva za bilje. Nazive je prikupljao s različitih strana i iz različitih krajeva, ali nije mogao pouzdano utvrditi koji bi izraz trebalo zadržati. Kasnije je stručno povjerenstvo zaključilo koji će se od tih sinonima odabrati za stalne nazive. Šulek je nailazio na poteškoće u rukopisu pojedinih naziva biljaka, no ipak je za svaku biljku prvo navodio njen nastariji ili najprimjereniji naziv pa tvorenice. Njegova zadaća ovdje nije bila micati pojedine nazive, već samo nabrojati kako se gdje koja biljka zove. Naravno, i ovdje su, kao i u drugim jezicima, neka imena prevedena s latinskog, talijanskog ili njemačkog jezika. „Poticaj da izda svoju knjigu dalo mu je slično djelo, *Botaničeskyj slovar'* od N. Annenkova, a najstariji izvor za hrvatske nazive bilja našao je u mletačkoj knjižnici sv. Marka »Liber de simplicibus Benedicti Rinij«, pisan godine 1415. U knjizi sa slikama pojedinog bilja dodana su imena u različitim jezicima, pa i u hrvatskom, dakako vrlo stara, kao: *zvončac, dabčac, žultenica, podsolnac, mačur, oralj – nokat, pasje mliče, tkunja, volči bob, telsti koren, bulče jabolka* i sl. Mlađe je rukopisno djelo *Erbario italiano-illirico* što ga je sastavio Mattei iz četiriju starih rukopisa.

U rješavanju teškoća što su nastajale zbog pogrešnog napisanog imena Šulek je bio ustrajan i kritičan. Napominje kako se *Capsella Bursa pastoris* prevodi na mnogo načina: *gusomak, gusomača, gusumača, kozomača, kosomača, kusomača, rusomača, dusomača*, pripovijeda kako je imao muke da odgonetne prave nazive koji su bili krivo napisani. Tako je u jednom rukopisu naišao na riječ *porstienak* za cvijet *Campanula pyramidalis* te u prvi mah pomislio da će to biti *prstenak*, ali ga je informacija Mate Vodopića poučila da je riječ o cvijetu koji se naziva *postjenak* jer se tako zove cvijet i danas oko Dubrovnika. Ima puno naziva za koje bi se na prvi mah pomislilo da su pogrešni, ali postoje u narodu, npr. za *Clematis*, ovi: *skrobot, skrebut, skrobotac, skrobotina, skromut, skromutina, skrobotina, skrobot, škrobot, škrobotina, škrabut, škrabutina, škrebut*, a za *Filix* ima ih još i više: *paprad, paprat, paprut, papret, papraca, prapratac, praprat, praprut, peprut, preprat, preprot, preprut, preprutec, preprutica, preprutina, preput, paprac, paprata, papratac, papratina, papretka, papraca, paprača*, a *Plantago* zove se:

trput, trputac, trpuc, treputac, triputac, troputac, trapotec, tariput, prpotec, poputnik, poputnica, poputnjača, trpotec, krepotec, krputec.”²³

Sve je te lekseme Šulek unio u svoje djelo, uključujući i pogreške, a ako bi nešto ispravio, posebno bi naglasio koje riječi, prema njegovom mišljenju, nisu ispravne. Kako smo već maloprije naveli, svi ti nazivi koje je unio nisu isključivo izvorna već su neki prevedeni s talijanskog, latinskog i njemačkoga jezika (npr. *cynoglossum* – *pasji jezik*, *tragopogon* – *kozlova brada*).

Šuleka su kao vrsna leksikografa angažirali kada je trebalo rješavati i druge leksičko-terminološke poslove. Osim zadaća koje je obavljao u slaganju biljarske i pravoslavno-političke²⁴ terminologije, radio je i na leksemima namijenjenima domobranstvu, odnosno, domobranskoj terminologiji. Kako je drugom polovicom XIX. stoljeća u Hrvatskoj bilo uvedeno domobranstvo, te mu je u službi bio ozakonjen hrvatski jezik, trebalo je naći stručnjake koji bi preveli cijeli vojnički pravilnik i sve naredbe. Sedamdesetih je godina devetnaestoga stoljeća Šulek prevodio i objavljivao niz knjižica iz vojničkoga područja koje su povremeno izlazile pod naslovom *Naredbenik za hrvatsko-ugarsko domobranstvo*. „One su se u Šulekovu prijevodu kasnije pretiskivale, npr. *Službovnik za kraljevsko domobranstvo. Dio drugi*. Drugo izdanje *Službovnika* od god. 1875, Budimpešta, 1888, ili *Službovnik za kraljevsko ugarsko domobranstvo. Dio treći. Pješačтво*. (Drugo izdanje *Službovnika* od g. 1876), Budimpešta 1890, *Službovnik za kraljevsko ugarsko domobranstvo, Dio drugi* (Treće izdanje *Službovnika* od god. 1875), tako i sljedećih godina.

Ne mogu pouzdano reći da li je sve to preveo Šulek, ali će najveći dio ipak biti njegov, kako izlazi iz nekrologa Josipa Torbara.

Da bih pokazao kako je Šulek prevodio, donosim nekoliko odlomaka iz Šulekova prijevoda *Naredbenika*, na primjer *Naredbenik za kraljevsko hrvatsko-ugarsko domobranstvo*, u Zagrebu, 1871, VI svezka.

²³ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 561.

²⁴ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 559.

Zapovjedni jezik domobranski je magjarski, na zastavi ima, uz obličje imena Njegova Veličanstva, zemaljskih bojah i grb ugarske države.

U kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj hrvatski jezik je zapovjedni jezik domobranski, a na zastavi ima, uz isti znak imena Njegova Veličanstva, sjedinjenih bojah kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske i grb ugarske države, u ostalom će biti vojnička obilježja, znakovi časti, oprava i oružje, kao što i propisi o službi i vježbi jednaki kod domobrani i linije.

...

Matica (Grundbuch)

4. Matica neka sadržava na odsjeke svukoliku momčad spadajuću u stalež jednoga domobranskoga bataljanskoga kotara, i to ovim redom:

- a) pješake i lovce skupa;
- b) konjanike (zabilježiv i broj njihove satnine);
- c) topnike;
- d) kopače (Pionniere);
- e) momke od tehničke čete (Genietruppen);
- f) momke od zdravstvena odjela;
- g) tarničare;
- h) momke od hranitbene struke;
- i) momke od odievne struke (Monturs-Branche)

...

Ženitba častnika

Domobraskomu častniku iz staleža dopustnikah netreba za ženitbu višę dovolje, samo neka mu je nevjesta (mlâda) bezprikorna glasa. Iznimlju se oni, koji su od redašah k domobrani prešli, ter ostaju još tu u iznimnom stanju, dok se i za redaše konačno neuglave novi ženitbeni propisi; nu svaki domobranski častnik dužan je dotičnomu bataljunskomu zapovjedničtvu odmah dojaviti ovu promjenu svoga stališa.

...

Faktičan stalež osnutka

Evo faktična staleža konjanički-satninskoga osnutka:

1 satnik ili nadporučnik kao zapovjednik satnine,

1 poručnik, kao zapovjednik voda,

1 stražmeštar,

1 vodj,

2 desetnika,

1 trubač,

28 okonjenih husarah ili ulanah,

3 pješaka husara ili ulana staleža zanatničkoga,

2 častnika služaka,

34, odnosno 35 stalno hranjenih konjah.

Živinare i kovače-vidare postaviti će ministarstvo za obranu domovine prema potrebi.

Častnici, hranitbeni častnici, pobočnici, liečnici, puškari, računari-stražmeštri, podčasnici i ostala čeljad potrebita za osnutke ratnoga staleža, u koliko premašuju broj onih, koji su kod stanovnih stožerah, satninah i snutakah konjaničkih satninah, neka se u mirovno doba drže na

vidiku u staležu dopustnikah po iskazu *d* i *dj*. Osim ovih mogu se imenovati tri počasna podčastnika kod svake stanovne satnine ili kod svakoga osnutka konjaničke satnine...”²⁵

Još se opisuju raspodjela opreme kod konjaničkih satnina, osiguranje konjice za ratni stalež, kakvo oružje može posjedovati određeni čin za vrijeme trajanja ratnoga i mirovnoga razdoblja te liječnička i vidarska oprema.

Vojnički rječnik objavljen je 1900. u Budimpešti s mađarsko-hrvatskim dijelom (Toth-Schweitzer-Pandić), a 1903. s hrvatsko-mađarskim dijelom (Toth-Schweitzer-Špicar). Premda je objavljen pet godina nakon Šulekove smrti, ipak sadrži nemali broj riječi koje je upravo on uveo u domobransku terminologiju spomenutim svojim prijevodima. Iz hrvatsko-mađarskoga dijela, koji broji 574 stranice, možemo nabrojati pregršt zanimljivih primjera koji su, dobrim dijelom, u uporabi ostali do danas: *bojnik, bojni kriljak, bojni postroj, bojni zov, bojovnik, branik, branilo, branište, branišna utvrda, bremenoša, brodovodstvo, brzinomjer, brzopalna puška, cestovni pokrov, cestovni prekop, cestovno-redarstveni propis, cestovod, ciljište, cjevovod, časnička odora, časnički stalež, časnički stališ, čelna četa, čelni priprežni vod, četa pojačnica, četa začelnica, četvrtnik, činovna pristojba, čistilica, čistilo, čuvikapa, čuvikapica, dalekokazni nišan, dan dospjelosti pristojbe, desetnik, dimni purak, dimnjača, dobrovoljac, dočekač, dočekaljka, dočekavna svečanost, doglas, doglasilo, doglasna ophodnja, dogled, dogledati, dogledivost, dogodičnost rata, domobranstvo, dvočlan, postroj, puškohvat, razvodnik, roj, rukovati, satnija, satnik, službovnik, unovačiti, ustupiti...*

²⁵ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 564.-566.

6.2.3. Šulekov trojezični rječnik znanstvenoga nazivlja

Budući da je hrvatski jezik tijekom Ilirskoga pokreta, ali i poslije njega, dobio svoje mjesto u hrvatskome školstvu i kulturnome životu, javila se potreba za stvaranjem terminologije iz različitih struka jer je bez toga svaki znanstveni rad i njegovo objavljivanje na hrvatskom bio nemoguć.

Bitnu ulogu u kreiranju hrvatske znanstvene terminologije imao je priznati povjesničar i dugogodišnji predsjednik JAZU – Franjo Rački. On je 1863. godine, nakon što je postavljen za školskoga nadzornika, poradio na ideji da se stvori znanstvena terminologija te je u tu svrhu osnovao odbor koji je počeo sustavno sabirati, odnosno izrađivati ili prevoditi stručne pojmove. Takav je rad trajao dvije godine, nakon čega je 1865. godine, na prijedlog toga odbora, Namjesničko vijeće Hrvatske, uređivanje rječnika povjerilo Bogoslavu Šuleku. On je nadopunjavao nepotpune izraze, a za neka znanstvena područja i sam je pronalazio nove izraze, savjetujući se sa stručnjacima. Sakupljenim njemačkim i hrvatskim izrazima dodavao je talijanske, a nekima i engleske te francuske izraze.

Šulek je za dosta stručnih riječi, za koje nisu postojali hrvatski izrazi, uzimao takve izraze iz drugih slavenskih jezika. Time se bavio skoro čitavo desetljeće, sve do 1874., odnosno 1875. godine kada je objavljen *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta* u dva dijela, Prvi dio 1874., a drugi 1875. godine. Rječnik sadrži 1370 stranica, a pri njegovoj izradi služio se raznim slavenskim jezicima. U najvećoj mjeri služio se češkim jezikom, a zatim i starocrkvenoslavenskim, poljskim, ruskim i slovenskim. „Iako se Šulek umnogome držao načela češke komisije za izradu terminološkoga rječnika, on ipak u ponečem od njih i odstupa. Češka komisija rješava svoj zadatak u okviru češkog jezika: upotrebom njegova dotadašnjeg jezičnog blaga, stvaranjem neologizama i umjerenim dopuštanjem tuđica. Iako i Šulek usvaja ta načela, ipak je plodniji u stvaranju neologizama, a umjereniji u primanju tuđica, ali on dodaje i četvrto načelo: pozajmljivanje riječi iz slavenskih jezika, stavljajući to načelo na drugo mjesto, a stvaranje neologizama pomakao je iza njega.”²⁶ „Stari ilirac i sljedbenik Jana Kollara, koji je tražio od svakog slavenskog rodoljuba poznavanje četiriju

glavnih slavenskih jezika, držao je dakako posve prirodnim, da se naša naučna terminologija gradi uz pomoć glavnih slavenskih jezika.”²⁷ „Na to ga je potakla potreba tadašnjega vremena, potreba školstva, sudstva, znanosti, javnog života uopće u kojemu je prije dominirao strani jezik, pa se Šulek *u takvo prijelomno doba latio teška i nezahvalna zadataka, da osposobi taj novi književni jezik za različite njegove funkcije.*”²⁸

U priređivanju terminologije s područja kemije tzv. lučbe, najveći je broj riječi Šulek preuzeo iz češkoga jezika kada je trebao odabrati koju riječ prema slavenskim riječima, a za slavenskim je riječima posezao u slučaju kada u hrvatskome jeziku nije pronašao odgovarajući izraz. Također je, redovno, bilježio i kraticom iz kojega je slavenskoga jezika preuzeo pojedinu riječ. Tako će se u Rječniku pronaći i da je iz češkoga preuzeo riječi *zbornik, geslo, dvojnost, kružnica, skladba, pošiljka, prednost, pristup, dojam, približni* i sl., dok je četrstotinjak neusvojenih riječi. Uz te, mogu se naći i bohemizmi koji uopće nisu označeni kao takvi, tipa: *dražba, drevni, kisik, ličiti, ličilac, lučba, narječje, naslov, obrazac, obred, pojam, posvetiti, pokus, posveta, povod, predmet, primjeren, proslav, ravnodušnost, skupina, slog, smjer, sustav, tlak, ured, ustroj* itd.

„B. Šulek u Rječniku obrađuje i riječi s područja elektriciteta i elektrotehnike, oslanjajući se pri tome na stari i danas već napušteni korijen odnosno pojam *munjina*. On pozitivni elektricitet naziva *jesna munjina*, a negativni *niječna munjina*. Kondenzator mu je *kupilo munjine*. Kod nekih se riječi ne može odlučiti pa predlaže dva izraza, npr. za njemačku riječ Elektrochemie, oslanjajući se na latinski, predlaže *elektrohemija*, a zatim *munjolučba*. Elektromagnet naziva *munjomagnet*. Uporno nastojanje za pronalaženjem hrvatskih izraza dovelo je B. Šuleka i do izraza *giboslovlje* za dinamiku, te *miroslovlje* za statiku. Za njemački glagol induzieren predlaže *navesti, navoditi...*”²⁹

U Rječniku se može naći i podosta rusizama, od kojih većina nije prihvaćena; manji broj poljskih riječi, nešto više slovenskih, a uvrštene su još i riječi iz starocrkvenoslavenskoga jezika.

²⁶ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 571.

²⁷ Jonke, Lj.: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 163.

²⁸ Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 571.

²⁹ Muljević, V.: *Bogoslav Šulek i njegov rječnik znanstvenog nazivlja*, Hrvatski patentni glasnik 2, knjiga 4, Zagreb, 1995., str. 865.

Kolobarni, *astr.* Ring-, Kreis-, (in Auf.); kolobarni okrug, Armillarsphäre, Ringfugl.
Kolod, *chem.* Collobium, *fr.* egl. colloidion.
Kolodvor, *tech. arch.* Bahnhof, Station, *fr.* gare, station, embarcadère, *egl.* depot, terminus, railway station, *tal.* stazione ferroviaria, scalo.
Kolofon, *chem.* Colophonium, *fr.* colophane, *egl.* colophony.
Kolofonit, *min.* Kolophonit, Kolophonit.
Kologled, *phys.* Spiegelrohr, Spiegelwinkelfrohr.
Kolo-hvatalo, *mech.* Straßrad.
Koloidi (*pl.*), *chem.* Colloiden, *fr.* colloides, *egl.* colloids.
Kolomat, *arch.* gemauerte Baufineinführung, *fr.* falère, *egl.* falere; *math.* Peripherie, *fr.* circonférence, périphérie, *egl.* circumference, periphery.
Kolomaz, *chem.* Wagenfett, *tal.* sugna, *fr.* graisse pour voitures, *egl.* carriage-grease.
Kolon, *gr.* v. Dvopiknja.
Kolophonit, *min.* kolofonit.
Kolos, *art.* v. Gromula.
Kolosalan, *art. stil.* v. Gromoradan.
Kolosjek, *stat.* Stützbaum.
Kolof, *art.* kolosós, gromula, velikan, kolos.
Kolofal, *art. stil.* gromoran, gromoradan, kolosalan.
Koloteč, **Kolotečina**, (*f.*) *arch.* (kolovozina, *vulg.* v. gazaš), Geleise, Spur, *tal.* rotaja, carreggiata; željezna koloteč, Schienengeleise, *fr.* voie de fer, *egl.* set of tracks, track, track way; kolotečina postrana, pokrajna, Seitengeleise, Nebengeleise, *fr.* voie de garage, ou de service, *egl.* side-strake; izmaci se iz kolotečine), entgleisen, *fr.* dérailler, sortir, de rails, *egl.* to get of the rails; kolotečina puceta, *mech.* Wagentritt.
Kolotečnica, **Kolotočnica**, *mech. math.* Cycloide, Abzlinie, *tal.* cicloide, *fr.* cycloïde, *egl.* cycloid; produljena, kračena kolotočnica, verlängerte, verkürzte Cycloide; luk kolotočnic, Cycloidenbogen; nutrnja kolotočnica, Hypercycloide, *fr.* épicycloïde

intérieure, hypocycloïde, *egl.* interior epicycloïd, hypocycloid.
Kolotur, *mech.* (kotur, krug), runde Scheibe.
Kolotura, *mech.* (škipac, kluba), Rolle, *fr.* poulie, *egl.* pulley, *tal.* carrucola; (pomična kolotura, lose Rolle, *fr.* poulie mobile, *egl.* moveable pulley, *tal.* carrucola mobile; nepomična kolotura, Rolle, feste Rolle, *fr.* poulie fixe, p. ordinaire, *tal.* carrucola fissa, *egl.* fixed pulley; napinjača kolotura, Spannrulle, *fr.* rouleau de tension, *egl.* expanding-roller; koloture (*pl.*), *tech.* (skočci, školjci, škocki, skošci), Stollengehänge (bei Webstuhl).
Koloturje, *mech.* Rollenstern, *tal.* sistema di carrucola.
Koloturnik, *mech.* (škrpici), Fließzug, *tal.* taglia, polispasto, *fr.* moufle, poulie mouflé; palan, *egl.* tackle; obični koloturnik, gemeiner Fließzug; Archimedov koloturnik, archimedischer Fließzug, *tal.* polispasto o corvo d' Archimedo, recamo.
Kolo-vodilo, *mech.* (vodaljka), Leitrad.
Kolovodstvo, *hist.* načelstvo, Hegemonie, *tal.* egemonia.
Kolovodja, *stil.* lat. choragus, Rortypän, *zoo.* corio, *tal.* corifeo.
Kolovozina T., *arch. mech.* (koloteč, kolotečina), Geleise, *tal.* rotaja, carreggiata; željezna kolovozina, Schienengeleise, *fr.* voie de fer, *egl.* set of tracks, track-way.
Kolovrat, *tech.* Spinnrad, *fr.* rouet a filer, filoir, *egl.* spinning wheel, *tal.* filatojo, mulinello dei filatori; *ogr.* (vrtlog), Strudel, Wirbel, *tal.* vortice, gorgo.
Kolovrte (*pl.*), *zool.* trepušnjaci, *lat.* Rotatoria.
Kolumbin, *chem.* Columbin.
Koluren (*pl.*), *astr.* coluri, *zool.* koluri.
Koluri (*pl.*), *astr.* lat. coluri, *zool.* koluren, *zool.* koluren, *tal.* coluri; suncovratni koluri, Solstitial-coluren.
Kolut, *astr. tech.* (kolobar), Kreisring, Ring, *tal.* cerchio, anello (circolare), ghiera; pritežni kolut, *mech.* Zugring; podielba koluta,

Kreisleitung; *hist. lat.* discus, Scheibe, Wurfsteine.
Kolutast, *bot. lat.* annularis, ringförmig, (s. B. Reim).
Kolutaši (*pl.*), *zool.* Annulata, Ringelwürmer.
Kolutić, *zool. lat.* annulus, Leibesring, (am Leibe der Insecten).
Kolutičnjaci, (*crvi*), (*pl.*) *zool. lat.* Annulata, Ringelwürmer.
Kolutke (*pl.*), *bot. lat.* vasa annularia, Ringgefäße, ringförmige Gefäße.
Kolutnjači (*pl.*), *zool.* Arthrostraca, Ringelwürmer.
Kolut-udesač, *mech.* Stellung.
Kolut-zamašnjak, v. Zamašnjak.
Kolje, (*coll.*), *mech. arch.* Wästelwerk, *tal.* palafitta, *fr.* estacade en charrente, *egl.* timber-work; v. adilo kolia, Wästelwerk, (Wasserf.).
Koljence, *bot. lat.* geniculum, Knoten, Gelenk; bez koljenca, knochenlos; neimati koljenca, knochenlos sein.
Koljencič, *bot. lat.* geniculosis, knotted, gelinigt.
Koljenika, *tech.* Bettelrolle, Bettelspule, (*s. Web.*), *fr.* roquetin, *egl.* bobbin.
Koljeno, *zool.* Knie, *tal.* ginocchio; *hist.* Abstammung, *tal.* discendenza nascita, origine, *stat.* pokoljenje, *tal.* generatio, eine Generation; *hist.* Verwandtschaftsgrad, *tal.* grado del parentado; *zool.* (čeljad), *lat.* familia, Familie.
Kom, *chem.* Maische, *tal.* grano sbo-gliantato, *egl.* mash; *ogr.* (h o b e r, glava, Suppe; (šilo), Pif (eines Berges); v. Komac.
Koma, *gr.* v. Črkuja; Prestanak.
Komac, *math.* (kom), die Lotrecht, Lot, *zool.* perpendicolare, *fr.* an lomb, perpendiculaire, *egl.* perpendicular line; okomiti kom i komac, ein Lot fallen, errichten; komac padašta, *phys.* Einfallslot, *tal.* perpendicolo d' incidenza; lom komcu, Brechung vom Lot; lom od komca, Brechung vom Lot.
Komad, *phil. etc.* Stück; *stil.* Exemplar (s. B. einer Sprache).
Komari (*pl.*), *zool. lat.* Tipularia, Mücken.
Kombinacija, *phil. math.* v. Sastava

Kombinovati, *math. phil. etc.* v. Sastavljati.
Komedija, *stil.* Komödie, Lustspiel, *zool.* dia.
Komenovina, *chem.* Komenovina, komska kiselina.
Komenjaur, *chem.* komenovina, komska kiselina.
Komet, *astr.* κομήτης, *lat.* cometas, Scheinsterne, (zvezda-) repatica, repata.
Kometenjaur, *astr.* Nachsterne, tražilo.
Komice, *math.* (okomicé, nakomicé, dubké, stubočicé, uzpravo), aufrecht, senkrecht, *tal.* ritto, perpendicularmente, a piombo; komice stajati, (stabiliti, dubiti), aufrecht, a gerate stehen, *tal.* star a piombo, stare ritto.
Komilo, *tech. phys.* (vulg. kalamir, flajba), Senfstein, Senfstein, Senfstein, *fr.* plomb, fil à plomb, *egl.* plumblin, plummet, *tal.* piombo, piombino, perpendicolo.
Komin, *arch.* v. Ogriste.
Komina, *bot. lat.* naucum, Leife, Stänke, *tal.* mallo (di noce); induriae, Krustbeere.
Komifij, *stil.* κομικός, *lat.* comicus, komski; hoch; od. feinfühlig, tanko komski; nichtaufwendig, prosto komski. *fr.* Unleser, Lächerlich, Possenhaft.
Komit, *math. phys.* (okomit, oměit, osoviti), Lotrecht, *tal.* perpendicolare, a piombo, *fr.* aplombe.
Komitič, *arch.* Lotzen, Bleien, einlotzen, *fr.* plomber, prender l' aplomb, *egl.* to try with the plummet; *chem.* matschen, *tal.* sbogliantare, macerare, *fr.* brasser, démêler, *egl.* to mash.
Komma, *gr.* lat. comma, κόμμα, Črkuja; v. Incisum; *phys.* stanka.
Komōdie, *stil.* κομωδία, Lustspiel, komedija; vesela gluma.
Komolae, *zool. lat.* olecranon.
Komora, *arch.* (hiš, izba), Kuchar, Klet, *lat.* camera, Kammer, *zool.* *fr.* chambre, *egl.* chamber; komora pod krovom, (podkrovnica), Dachkammer, *tal.* soffitta, solajo, *stat.* dvorska komora, Hofkammer; trgovačka komora, Handelskammer, *tal.* camera di commercio.
Komorica, *arch.* (kučara), *lat.* camera, Kammer, *zool.* *fr.* chambre, *egl.* chamber, *tal.* camerino.

³⁰ Šulek, B.: Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta, Matica hrvatska, Zagreb, 1875., 492. - 493. str.

svjetlomjerstvo; intensità della luce, jakost i. jačina svjetla; regolatore della luce, ravnalo svjetla.
 Lucente, *min.* svjetao; (splendente, molto lucente), sjajan; (poco lucente), svjetlast.
 Lucentezza, Lucidezza, *min.* svjetlost; senza lucentezza, nesvietao.
 Lucerna, *tec.* v. Lampana.
 Luč, *astr.* (Strahl), ris.
 Lucramento, *min.* svjetlucaenje.
 Lucidus, *bot.* sjajan.
 Lucignolo, *tec.* stijen, stienje.
 Lucimetro, *fis.* svjetlomjer.
 Luide, *stil.* Intervall, praznina; cf. Sintervall; *bot.* lat. la cuna, praznina.
 Lüftung, *zool.* pakutajaci.
 Lucrativ, *merc.* einträglich, gewinnbringend, probitačan, nharan.
 Lucrativo, *merc.* nharan, probitačan.
 Luero, *merc.* dobitak.
 Luens, *bot.* lug.
 Luč, Lučka, *tech.* Schleiße (Kiefernspan).
 Luča, *phys.* (zraka), Lichtstrahl, *tal.* raggio di luce, *fr.* rayon de lumière, *egl.* ray of light; *stil.* Strahl.
 Lučac, *arch.* (lucani), Spriegel, Spriegel, (Bügel); *tech.* lučac od pile, Sägebogen, Sägebügel, *fr.* archet de scie, *egl.* saw-bow; *bot.* v. Siška.
 Lučavka č., *chem.* Schwefelsäure, *tal.* acqua forte, *fr.* eau forte, *egl.* aqua fortis.
 Lučba, *chem.* lat. chemia, Chemie, *tal.* chimica, *fr.* chimie, *egl.* chemistry; obća lučba, allgemeine Chemie, *tal.* chimica generale; ponasebna lučba, besondere specielle Chemie, *tal.* chimica speciale; razstavna, analitička lučba, analytische Chemie, *tal.* chimica analitica, *fr.* chimie analytique, *egl.* analytical chemistry; sastavna, sintetička lučba, synthetische Chemie, *tal.* chimica sintetica, *fr.* chimie synthétique, *egl.* synthetical chemistry; čista i teoretička lučba, reine o. theoretische Chemie, *tal.* chimica teoretica, *fr.* chimie théorique, *egl.* theoretical chemistry; uporabna, praktička lučba, angewandte Chemie, *tal.* chimica applicata, *fr.* chimie appliquée, *egl.* applied chemistry; lučba životinjska, Thierchemie, *fr.* zoochimie, chimie animale, *egl.* animal chemistry; lučba

bilja, Pflanzenchemie, Pflanzchemie, *fr.* chimie végétale, phytochimie, *egl.* vegetable chemistry, *bot.* tal. chimica vegetale; chem. lučba rudah, Mineralchemie, *tal.* chimica minerale; lučba ustrojstina h, organische Chemie, *tal.* chimica organica, *fr.* chimie organique, *egl.* organic chemistry; lučba neustrojstina h, anorganische Chemie, *tal.* chimica anorganica, *fr.* chimie anorganique, *egl.* inorganic chemistry; obrtnička lučba, technische Chemie, *tal.* chimica tecnologica, *fr.* chimie technologique, chimie industrielle, *egl.* technical or technological chemistry; gospodarska lučba, Ackerbauchemie, *fr.* chimie appliquée à l'agriculture, *egl.* agricultural chemistry; lučba mastila h, Farbenchemie, *tal.* chimica dei colori; munejna lučba, phys. lat. electrolysis, Elektrolyse, *tal.* elettrolisi; munjevanom lučbom, auf elektrolytischem Wege; lučba šarom, Spectralanalyse, *tal.* analisi spettrale.
 Lučbar, *chem.* Chemiker, *tal.* chimico.
 Lučbara, Lučbarnica, *chem.* chemisches Laboratorium, *tal.* laboratorio dei chimici, *fr.* laboratoire, *egl.* laboratory.
 Lučben, *chem.* chemisch, *fr.* chimique, *egl.* chemical; lučben slučak, tal. combinazione chimica.
 Lučbenine (pl), *merc.* Chemikalien, chemische Waaren, *tal.* prodotti chimici.
 Lučben, *chem.* vodom lučben, hydrometallurgisch.
 Lučbenje, *chem.* lučenje mjedi vodom, hydrometallurgische Kupfergewinnung.
 Lučica, *bot.* lat. bulbogemma, bulbus, bulbillus, Brutzwiesel, Knospenzwiesel, *tal.* bulbetto.
 Lučilae, *phys.* Separator, *tal.* separatore.
 Lučilo, *chem.* Lösungsmittel, *tal.* mezzo di soluzione. Cf. Topilo.
 Lučliste, *arch.* Lichtsäulen.
 Lučitba, *tech.* chem. Schmelzung (des Goldes), *fr.* départ, *egl.* parting; lučitba zlata, Goldschmelzung, *fr.* départ (de l'or), *egl.* parting, *tal.* spartimento dell'oro; lučitba mjedi, Kupferschmelzung.
 Lučiti, *phil.* o(d)jeljivati, abspalten, absondern, separiren, *tal.* separare.

Cf. Odlučiti; lučiti (olovo) od gledje, *tech.* fischen (v. Blei), *fr.* revivifier, refranchir.
 Lučivo, *phys.* munjevanolučivo, Elektrolyt, *tal.* elettrolito.
 Lučni, *math.* Bogen (in Zuf.); lučni trokut, Bogendreieck.
 Lučnica, *math.* (oblučnica), Bogenlinie; v. Oblučnica.
 Lučnik sl., *gr.* Αἰθρηλογεγίδην.
 Luč, *phil.* lat. absurdus, absurd, ungerimmt, widerständig.
 Ludilo, *phil.* Strfium.
 Ludnica, *stat.* Stranajst, Stranajane, *tal.* pizzeria, ospedale de' pazzi.
 Ludolfov broj (π), *math.* Ludolfovoje Zähl, *tal.* numero di Ludolf.
 Ludolphovoje Zähl, *math.* Ludolfov broj.
 Ludost, *phil.* Nartheit, *tal.* pazzia, follia.
 Ludoviet, *phil.* stil. (obmana, utvara), lat. pñantoma, phantom, Trugbild, Phantasma, *tal.* fantasma.
 Luži, *ggr.* phys. zrak, (atmosphärische L.), uzduh (vazduh).
 Lužtari, *chem.* phys. uzdušina, plin.
 Lužtblon, *phys.* fr. aérostat, *egl.* air-balloon, zrakoplov, balun.
 Lužtblid, *phys.* slika u zraku.
 Lužtblaje, *bot.* puljak.
 Lužtblidit, *phys.* nepropušan.
 Lužtblidit, *phys.* tlak zraka, uzduha.
 Lužtblidit, *phys.* tlakomjer.
 Lužtblidit, *phys.* tlakomjer, *arch.* (atmosphärische Höhenbahn), zrakom gonjena željeznica.
 Lužtblidit, *phys.* zračna munjina.
 Lužtblidit, *mech.* (eine Schwante L.), odvrnuti; popustiti; (ein Zimmer), projektiviti; razdusiti (sobu); (der Luft aussetzen) metnuti i. staviti na zrak; (das Luftegerüst), razglaviti (oblučilo).
 Lužtblidit, *ggr.* zračni pojav, prikaz.
 Lužtblidit, *mech.* stroj razpregon zraka gonjen.
 Lužtblidit, *phys.* zračno uzdilo.
 Lužtblidit, *arch.* oduška.
 Lužtblidit, *bot.* duplja, vodušnica; v. Lužtblidit.
 Lužtblidit, *mech.* kolina zraka; koliko ima zraka, uzduha.
 Lužtblidit, *zool.* bube, bagude ili bage u zraku.
 Lužtblidit, *phys.* grijanje zrakom.
 Lužtblidit, *bot.* lat. meatus pneumatici, cellulae aëreae, Lužtblidit, uzdušnice, dupljice.
 Lužtblidit, *zool.* dušnice.
 Lužtblidit, *zool.* cjevanica.
 Lužtblidit, *ggr.* zračje; zračiste.
 Lužtblidit, *phys.* bez uzduha, zraka.
 Lužtblidit, *zool.* arch. oduška.
 Lužtblidit, *arch.* mech. oduške.
 Lužtblidit, *mech.* manometar uzduhom.
 Lužtblidit, *mech.* množina, kolina zraka i. uzduha; v. Lužtblidit.
 Lužtblidit, *phys.* zrakomjer, uzduhomjer; v. Lužtblidit.
 Lužtblidit, *chem.* prosta melta.
 Lužtblidit, *phys.* lat. antlea pneumatica, fr. machine pneumatique, *egl.* air-pump, syringe, silalo i. smrk zraka, uzduha.
 Lužtblidit, *phys.* toplomjer uzduhom.
 Lužtblidit, *zool.* lat. trachea, dušnik, *min.* oduška.
 Lužtblidit, *zool.* lat. bronchus, dušnjak.
 Lužtblidit, *zool.* dušenke (pl.).
 Lužtblidit, *phys.* zračna stupina.
 Lužtblidit, *ggr.* zračne vitre.
 Lužtblidit, *phys.* (Luftballon), zrakoplov, balun.
 Lužtblidit, *phys.* plovidba po zraku, zrakoplovlje; v. Lužtblidit.
 Lužtblidit, *phys.* zračna obsjena.
 Lužtblidit, Lužtblidit, *phys.* puh Td.
 Lužtblidit, Lužtblidit, *phys.* toplomjer uzduhom.
 Lužtblidit, *chem.* na zraku ususen.
 Lužtblidit, *mech.* phys. oduška; v. Lužtblidit.
 Lužtblidit, *phys.* čišćenje uzduha, sgušćanje zraka.
 Lužtblidit, *phys.* prostor razređena uzduha, zraka.
 Lužtblidit, *mech.* razređivače zraka, uzduha.
 Lužtblidit, *zool.* ptice-letarke, ptice-letuse.

³¹ Šulek, B.: Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta, Matica hrvatska, Zagreb, 1875., 560. - 561. str.

Brustleder, *n.* f. Brustfled.
 Brustlehe, *f.* naslon, odboj, parapet; f. Brustmutter.
 Brustleib, *m.* prsluk, prsnik.
 Brustleier, *f.* f. Brustlöcher.
 Brustling, *f.* Brusthänfling.
 Brustmutter, *f.* podprsnik.
 Brustmilch, *f.* prsna mlječ.
 Brustmittel, *n.* prsni lek.
 Brustnadel, *f.* poprsnica igla.
 Brustnerve, *m.* prsni živac.
 Brustnetz, *n.* prsna mreža.
 Brustpflaster, *n.* prsni obliž.
 Bruststamm, *f.* (Cordis), srdovica.
 Bruststille, *f.* prsna bobuljica.
 Bruststern, *f.* prsna opna.
 Brustpulver, *n.* prsni prašak.
 Brustpumpe, *f.* f. Brustglas.
 Brustreinigung, *adj.* prsočistan, čististi prsi; —es Mittel, čistilo prsijuh.
 Brustreinigung, *f.* čišćenje prsijuh.
 Brustriemen, *m.* f. Brustblatt.
 Brustring, *m.* prsna karika.
 Brustsaft, *m.* prsni sok.
 Brustschädel, *m.* stit.
 Brustschlagader, *f.* prsna kucavica.
 Brustschleife, *f.* poprsnica (vrpca).
 Brustschmerz, *m.* prsobol f.; Brustender — (Pleurodynia), tistac.
 Brustschwamm, *f.* Dermischwamm.
 Brustschwamm, *m.* prsna rak-rana.
 Brustspange, *f.* toka.
 Bruststück, *m.* probod prsijuh.
 Bruststück, *n.* grudni.
 Brusttische, *m.* prsni čaj.
 Brusttrant, *m.* prsni napoj.
 Brusttröpfchen, *pl.* prsna kapljica.
 Brusttuch, *n.* opršnjak, prsni rubac, prsna marama.
 Brustung, *f.* podprsnik; (b. Schiff), gubac, gubica.
 Brustverschleimung, *f.* sluzenje prsijuh.
 Brustwamm, *f.* Brustschiff. [sise].
 Brustwarze, *f.* bradavka, bradavica (od Brustwasser, *n.* prsna voda).
 Brustwasserjucht, *f.* prsna debela (holest).
 Brustwech, *n.* prsobol f.
 Brustwech, *f.* prsobran.
 Brustweck, *n.* (b. d. Vogel), pročelje; (gem.) ženske prsi.
 Brustwunde, *f.* prsna rana.
 Brustwirbel, *m.* grudni kralješ.
 Brustwurz, *f.* (Ruscus aculeatus), koštrika.
 Brustwurz, *f.* f. Angelika.
 Brustzucker, *f.* Gerstenzucker.
 Brut, *f.* (das Brüten), leženje, legivo; die Hühner sind in der —, kokosi sede na jajih; (die Jungen), leglo, mladina, legutak; (ver.) skot, kot; böse —, pasje leglo, pasja vréza, pasji podsad.

Brutal, *adj.* skotski, marvinski; (fig.) sirov, divji, okrutan, nečovéčan, neotesan.
 Brutalität, *f.* sirovost, nečovéčnost, neotesanost.
 Brutalität, *v. n.* sirovo, neotesano, nečovéčno postupati, raditi.
 Brutalität, *v. n.* sirovo, neotesano, nečovéčno postupati, raditi.
 Brutalität, *f.* legućica, trut, truta, trutina.
 Brutei, *n.* podložak, podložajak, jaje za izleg; —er, podsada, nasad.
 Brüten, *v. n.* leći, sediti na jajih; (fig.) kovati, snovati, kutriti, mozgati.
 Brütisch, *n.* leživo.
 Brütig, *f.* guska-ležka.
 Brütig, *n.* Brütig, *m.* ležionica.
 Brütig, *f.* kvočka.
 Brütig, *adj.* nasadjen, kvocav; ein —es Ei, uplodjeno jaje, zamatak.
 Brütig, *m.* legućica, peč.
 Brütig, *f.* pčelinjak.
 Brutto, *adv.* nečisto; dieser Kaffee hat — 10 Pfund, ova kava teži s darom deset funtih.
 Bruttoertrag, *m.* nečist dohodak.
 Bruttogewicht, *n.* nečista teža, vaga s darom.
 Bruttogewinn, *m.* nečist dobitak.
 Brutjei, *f.* ležnja.
 Brutjelle, *f.* Brütig.
 Brutjeweib, *f.* razplodnica. [čati].
 Bubbeln, *v. n.* brnkati, bobucati, bobubbern, *v. n.* treptati.
 Bube, *m.* dečak, dečko; (ver.) deran, deriste; (ein schlechter Mensch), lopov, ngursuz; (im Kart.), dolnjak.
 Bübel, *f.* dečarija, dečarenje.
 Bübeln, *v. n.* dečariti.
 Buben, *v. n.* vragovati.
 Bubenstiel, *f.* Karde.
 Bubenstiel, *n.* f. Mangold.
 Bubenstreich, *m.* Bubenstiel, *n.* Buberel, *f.* lopovština, huncutarja.
 Bübisch, *adj.* lopovski, lupežki.
 Buben, *pl.* bunje.
 Buch, *n.* knjiga; immer über den Büchern liegen, čitav dan gviriti i. gviriti u knjigu; — halten, voditi knjigu; zu — bringen, upisati, uknjižiti; (Heil), knjiga, dio; f. Blättermagaz. ein altes zerrißenes —, (ver.) kapusara.
 Buchadel, *m.* književna plemenština.
 Buchampfer, *f.* Sauerflie.
 Buchanzeiger, *m.* knjigokaz.
 Buchbaum, *m.* f. Buche.
 Buchbehalter, *f.* Genfor.
 Buchbewahrer, *f.* Bibliothekar.
 Buchbinder, *m.* knjigoveza, knjigovezac.
 Buchbinderstich, *f.* knjigovežko silo.
 Buchbinderstich, *f.* knjigovežnja; (Drt), knjigoveznica.
 Buchberg, *n.* knjigovežka pozlata.
 Buchbergobel, *m.* obrezalo.
 Buchbinderin, *f.* knjigovezica.

Buchbinderfleißer, *m.* knjigovežki skrob.
 Buchbinderfress, *n.* vésak.
 Buchbinderlohn, *m.* vezarina.
 Buchbinderpappe, *f.* f. Buchbinderfleißer.
 Buchbinderpresse, *f.* knjigovežki tésak.
 Buchbinderstich, *n.* knjigovežko srebro.
 Buchbinderstich, *pl.* papirni ostržici.
 Buchbrot, *n.* f. Sauerflie.
 Buchdrucker, *m.* tiskar (knjigah), stampar; (knjigopečatelj); f. Buchdruckerbestätter; (Dermestes Typographus), pisar.
 Buchdrucker, *f.* tiskarnica (knjigah), stamparija, knjigopečanja.
 Buchdruckerbestätter, *m.* tiskarnik, vlastnik tiskarnice.
 Buchdruckerfarbe, *f.* tiskarsko crnilo, tiskarski gal.
 Buchdruckerherr, *m.* tiskarnik.
 Buchdruckerhülfe, *f.* tiskarstvo, tiskarija, stamparstvo.
 Buchdruckerpresse, *f.* knjižni tésak, štampa.
 Buchdruckerstich, *f.* levano pismo.
 Buchdruckerstichwäze, *f.* Buchdruckerfarbe.
 Buchdruckerstich, *m.* pismenik.
 Buchdruckerstab, *m.* pisme (-na), slovo (tiskarsko).
 Buche, *f.* (Fagus sylvatica), bukva; eine junge —, bukvic.
 Buchecker, Bucheckel, *f.* bukvica; (coll.) bukov žir.
 Bucheckel, *n.* knjizica.
 Buchen, *v. a.* uknjižiti, upisati (u knjigu).
 Buchen, *adj.* bukov.
 Buchenschichte, *f.* (Lichen saginatus), bukov lisaj.
 Buchenstamm, *m.* bukvik.
 Buchenstiel, *f.* bukova živica.
 Buchenholz, *n.* bukovina, bukovno drvo.
 Buchenstängel, *m.* (Carculia fagi), bukovotoč.
 Buchenlaus, *f.* (Aphis fagi), ušenac bukovni.
 Buchenmarbe, *m.* (Mustela Martes), gorska kuna. [njak].
 Buchenraupe, *f.* (Phalaena fagi), bukov-buchenjauger, *m.* (Chermes fagi), bukovni kljunak i. sisac.
 Buchenstamm, *m.* bukovac.
 Buchenstiel, *m.* bukovaca.
 Buchenwald, *m.* bukovica, bukova (gora).
 Buchenwand, *f.* bučjak.
 Bucherz, (in Zuf.), knjižni.
 Bucherabstich, *m.* (merk.) završetak i. zaglava knjigah.
 Bucherabstreiber, *m.* prepisac knjigah.
 Bucheranzuger, *f.* Bibliothekar.
 Bucherbedarf, *m.* potreba (potrošak) knjigah.
 Bucherbestätter, *n.* f. Bucherfallen.
 Bucherbestätter, *pl.* knjižni okovi.
 Bucherbestätter, *f.* Bibliothekar.
 Bucherbestätter, *m.* f. Federstamm.
 Bucherbret, *n.* polica, raf za knjige.

Büchercentur, *f.* Centur.
 Bücherdieb, *m.* knjigokradica.
 Bücherdiebstahl, *m.* pokradja knjigah. f. Plagium.
 Bücherfreund, *m.* knjigomrzac; (Dermestes coriarius), gagrca.
 Bücherfreund, *m.* knjigoljub, prijatelj knjigah. [tiva].
 Büchergefell, *n.* knjižna stalnica i. stam.
 Bücherhalle, *f.* knjižnica.
 Bücherkasten, *m.* knjižnik. [govnik].
 Bücherkatalog, *m.* imenik knjigah, knji-
 Bücherkennner, *m.* knjigoznamac; f. Bibliothograph. [ževnost].
 Bücherkenntnis, *m.* knjigoznanstvo; knji-
 Bücherkramer, *f.* Antiquar.
 Bücherkunde, *f.* književnost.
 Bücherkundige, *m.* književnik.
 Bücherlaus, *f.* f. Büchermilbe.
 Bücherleib, *adj.* —e Eintragung, uknjižba; etwas — ficherstellen, osigurati što uknjižbom.
 Büchermarkt, *m.* knjižni sajam.
 Büchermilbe, *f.* (Chelelus eruditis), knjigotoč.
 Büchermeister, *m.* jediknjiga. [gah].
 Bücherrevisionsamt, *n.* pregledaonica knji-
 Bücherrevisor, *f.* Genfor.
 Bücherstuhl, *adj.* —e Eintragung, f. Bücherleib, *m.* knjižnica.
 Bücherstube, *f.* knjižni moljac.
 Bücherstumpf, *m.* knjižnik, ormar za knjige. [gotvorstvo].
 Bücherschreiben, *n.* pisanje knjigah, knji-
 Bücherschreiber, *m.* knjigopisac, knjigov-
 torac; (ver.) nazovni-pisac.
 Bücherschen, *f.* mržnja knjige.
 Bücherschreiben, *m.* (Phalangium can-
 croides), rakovac.
 Büchersprache, *f.* književni jezik.
 Büchersucht, *f.* knjigohlepnja, pohlepa knjigah.
 Bücherwurm, *m.* pisar.
 Büchertausch, *m.* zaména knjigah.
 Büchertäger, *m.* knjigoša.
 Büchertändler, *f.* Antiquar; knjigotražac.
 Bücherverzeichniß, *n.* imenik i. kazalo knjigah.
 Bücherwesen, *n.* knjiživo.
 Bücherwurm, *m.* knjižni molac; (v. Men-
 schen), knjigotoč.
 Buchschiff, *f.* f. Gainschiff; (Acer Pseu-
 doplatanus), javor.
 Buchst, *m.* (Fringilla Coelebs), zeba.
 Buchstemat, *n.* oblik, vid knjige; in —, na lik knjige.
 Buchsticker, *f.* Buchhalter.
 Buchführung, *f.* Buchhaltung.
 Buchführer, *m.* knjižni vérovnik.
 Buchhalter, *m.* knjigovodja, knjižbar; (Rechnungsident), računovodja.
 Buchhalterei, *f.* računovodstvo, računar-
 stvo.

32 Šulek, B.: Njemačko-hrvatski rječnik, Matica hrvatska, Zagreb, 1860., 276. - 277. str.

Staubschwamm, *m.* (*Lycoperdon*), pr-havac, puhara.
 Staubsieb, *n.* sito.
 Staubspinne, *f.* Hausspinne.
 Staubtabak, *m.* prašni dahan.
 Staubträger, *m.* nit, končić.
 Staubweg, *m.* (*pistillum*), pestič.
 Staubwirdel, *m.* vijavica od praha.
 Staubwolke, *f.* prašina.
 Stauch, *m.* f. Wuff; (b. Müll.) b. Rad geht im —, es geht —, postupila je vodenica; udario je postup; postup je. Stauch, *f.* močionica.
 Stauchen, *v.* a. tuknuti, trusnuti, tresnuti; f. die Hand —, sklecnuti si ruku; Waaren in ein Faß —, trpali, slagati robu u sud i. bačvu; Eisen —, zavratiiti, zamlatiiti, zalupiti željezo; das Wasser —, uzpréti, zagusiti vodu; den Mühlbach —, ustaviti jažu; mléti na ustavu; den Flasch —, staviti lan; (in Röhren), podušiti; der Wagen staucht, truckaju kola.
 Staucher, *f.* Wuff.
 Stauchjunge, *f.* kléštine.
 Stäubchen, *n.* bokoric; (Strauch), gramak, ebunic, grmic.
 Staube, *f.* (*suffrutex*), bokor; sibiljak; (Strauch), grm, ebun.
 Staubebeere, *f.* Heidelbeere.
 Stauben, *v.* n. (v. Sträf.) búsat se; (v. Krät.) bokoriti se, razbokoriti se.
 Staubenapfel, *f.* Zwergapfel.
 Staubenartig, *adj.* busast, bokorast.
 Staubebeere, *f.* Heidelbeere.
 Staubenbotter, *m.* (*Myagrum perenne*), lanak, zumanac.
 Staubenförmig, *adj.* stablast.
 Staubengerste, *f.* (*Hordeum frutescens*), busasti ječam.
 Staubengewächs, *n.* bokornjača.
 Staubenheberich, *f.* Staubendotter.
 Staubenhopfen, *m.* divlji hmelj.
 Staubenklee, *m.* (*Ptelea trifoliata*), tro-listi hmeljevac.
 Staubenkoralle, *f.* (*Isis*), plemeniti koralj.
 Staubenfarn, *n.* busasta rač.
 Staubenmelde, *f.* (*Atriplex halimus*), primorska loboda.
 Staubenreich, *adj.* grmit, bokorit, grmovit.
 Staubenroden, Staubenroggen, *f.* Staubenroten, glavatica.
 Staubenrolat, *m.* glavata ločika, salata;
 Staubenvogerl, *n.* (*Ardea minuta*), čap-
 Stauberich, *m.* f. Strauchmelde. [ljica.
 Staubiſt, *adj.* busast, bokorast.
 Staubig, *adj.* busat, bokorit; — wachſen, busati se, bokoriti se.
 Stau, *f.* Stau.
 Stauen, *v.* a. Waaren —, slagati robu; Wasser —, uzpréti, uzpirati, zagusiti, zagatiti, zatvoriti vodu.
 Stauer, *m.* slagac.

Stauerlohn, *m.* slagacina.
 Staubhöhe, *f.* visina uzpora.
 Stauen, *v.* n. über etwas —, čuditi se čemu; diviti se čemu; Alles staunte, sve se začudi i. čudom čudi; vor — der Bewegung konnte er kaum reden, snebivaše se od čuda.
 Stauen, *n.* čudo; snebivanje; wie groß war mein —, als . . ., ala sam se začudio, kad . . .
 Stauenwürdig, *adj.* udivljenja dostojan; es ist —, mora čovek da se (za)čudi.
 Stauenvoll, *adj.* čudom začuden.
 Staupbesen, *m.* sibje, sibe; den — bekommen, dobiti sibe; er bekam den —, bio je siban; f. Staup.
 Staup, *v.* a. sikavica, žvig, siba; (Staupenschlag), sibe; zur — verurtheilen, osuditi na sibu; (Güter zur — schlagen), sibat koga; (*med.*) zaraza; kuga; prilépečiva bolest.
 Staupen, *v.* a. sibat, prošibat.
 Staupenschlag, *m.* sibanje; sibe.
 Stauper, *m.* sibač.
 Staupen, *f.* Stäubern.
 Staurlohn, *m.* kosnjak.
 Staurwasser, *n.* uzpor, voda uzapla.
 Staurung, *f.* uzpor.
 Staurweite, *f.* daljina uzpora.
 Staurwert, *n.* ustava.
 Stealith, *f.* Speckstein.
 Stearin, *n.* lojevina, stearin. [rinka.
 Stearinferze, *f.* stearinova svéca, stearin.
 Stearinsäure, *f.* lojena, stearinova kiselina.
 Stearin, *n.* [stearinani.
 Stearinſäure, *adj.* — saure Salz, lojan, Stearophansäure, *f.* stearofanska kiselina.
 Stearopten, *n.* stearopten.
 Steatite, *pl.* mastnici.
 Steatom, *n.* f. Speckgeschwulst.
 Stechaberle, *f.* ogrozak.
 Stechapfel, *m.* (*Datura Stramonium*), smrdac, tatula. [Nachtschatten.
 Stechapfelfraut, *n.* nat od smrdca; f.
 Stechbahn, *f.* badalo; f. Turnierplatz.
 Stechbart, *m.* keser.
 Stechbaum, *f.* Stechpalme.
 Stechbeutel, *m.* f. Stechseifen.
 Stechbolzen, *m.* šiljast svornjak.
 Stechborste, *f.* bodeča čekinja.
 Stechbüttel, *f.* Stiſching.
 Stechdegen, *m.* bodac.
 Stechdorn, *m.* (*Rhamnus Paliurus*), drača.
 Stechelde, *f.* Stechpalme.
 Stechseifen, *n.* (*mont.*) boda; (Stechbeutel), široko dleto; (b. Golschneid.) rač.
 Stechen, *v.* n. hosti, hocati; péhnuti, péhati; die Sonne sicut, sunce péce, žari, prigréva; es sicut mir, bode, kolje, žiga me (n. p. u prsih); es sicut mir in der Seite, protiskuje me, protisnulo me je, provrelo me je,

stezu me probadi; das sicut ihm in die Augen, za time mu se oči otimlju; oči mu se u to zadéše; in die See —, otisnuti se, otisnuti brod, zavesti se na more; —, v. a. hosti; er hat ihn (einmal) gestochen, ubo ga je; sich an etwas —, nabosti se na što; Einen mitten ins Herz —, prekositi komu srce; Einen den Dolch ins Herz —, udariti komu atagan u srce; Einen todt —, zaklati koga; (v. Fliegen), pecnuti, pecati; (v. Bienen), začnuti, začati; ubosti; (v. Schlangen), ujesti, séknati; ujedati; der Hase sicut ihn, séalo ga péce; d. Hase sicut b. Pferd, ječam tréi; Spilben —, f. Spilbe; ein Pfischäst —, pečat urezati; einen Namen in Stein —, urezati, uséci, udehhati ime u kamen; f. Graviren; ein Schwein —, klati, zaklati (krme); nach dem Ringe —, trčati halku; (Einen aus dem Sattel —, f. Sattel; (fig.) krenuti koga iz milosti, onemilui koga; eine Karte (im Spiele) —, tući, pretući, ubiti; mit Jemand —, kockati se, zdrebatii se s kim; Wein aus dem Faße —, vaditi, izvaditi vino iz bačve; den Staur —, f. Staur; (wbn.) zapeti.
 Stechen, *n.* bodnja; klanje; (Schmerz), bodež; — in der Seite, f. Seitenstechen; das — nach einem Ringe, trčanje halke.
 Stechen, *adj.* bodljiv, oštar, bodežljiv; ein —er Schmerz, bodež, žiga; —, *adv.* bodilice.
 Stecher, *m.* bodac; (b. Spiel), halkar; (Vertz.) siljak; (Schmeler), odponac, bodilice.
 Stecherling, *f.* Stiſching.
 Stecherlohn, *m.* vajarina.
 Stechfliege, *f.* (*Stomoxys calcitrans*), muha-pecalica.
 Stechflisch, *f.* Stachelstoffer.
 Stechfabel, *f.* ostve, rogije.
 Stechgeld, *f.* Stecherlohn.
 Stechginstel, *m.* (*Ulex*), gladiš. [kolj.
 Stechhammel, *m.* skopac za posék i. za Stechhandel, f. Tauschhandel.
 Stechhausen, *m.* stoka-klanica.
 Stechheber, *m.* teglica, nategača (uprava).
 Stechhülle, *f.* Stechpalme.
 Stechhummel, *m.* probadač.
 Stechhülle, *n.* jastučak.
 Stechhülle, *m.* (*Medicago falcata*), čudnovata dunjica.
 Stechhorn, *f.* Marienbistel. [Stechhorn.
 Stechtraut, *n.* (*Onopordon*), ekalj; f.
 Stechlanze, *f.* koplje.
 Stechlaub, *n.*; Stechling, *m.*; Stechlohn, f. Stechpalme; Stiſching; Stecherlohn.
 Stechmüde, *f.* (*Culex pipiens*), bodeči komarac.

Stechnelke, *f.* (*Agrostemma coronarium*), pitomi kukolj.
 Stechnuß, *f.* Stachelnuß.
 Stechpalme, *f.* (*Ilex Aquifolium*), česmina.
 Stechpfriem, *f.* (*Genista tinctoria*), žutilovka; f. Pfriemtraut.
 Stechplanze, *f.* bodljaja, bodljiva bilina.
 Stechplatz, *m.* badalo.
 Stechring, *m.* halka.
 Stechroche, *f.* (*Raja Pastinaca*), žutica, žutuga, slinavac.
 Stechrübe, *f.* Stechrübe.
 Stechsalat, *m.* podkresna salata.
 Stechschaf, *n.* ovca za zakolj.
 Stechschwanz, *f.* Stachelſchwein.
 Stechschwein, *n.* krme za posék; zimina;
 Stechspiel, *n.* trčanje halke. [posék.
 Stechschafel, *m.* žaoka, žalac.
 Stechschaf, *m.* rtača.
 Stechviech, *n.* stoka-klanica; marha (marva) za zakolj i. posék.
 Stechweide, *f.* (*Salix pentandra*), prašljika.
 Stechweite, *f.* dohvat mača.
 Stechwert, *n.* badala; uséčnina.
 Stechwinde, *f.* (*Smilax*), tetivika; f.
 Stechwort, *n.* bodljiva réč. [Stechpalme.
 Stechwurzel, *f.* (*Eryngium camp.*) kotrljan.
 Stechzug, *n.* halkarska sprava.
 Stechambos, *m.* rogač.
 Stechapfel, *m.* djulabija.
 Stechärmel, *m.* rukavac.
 Stechbirt, *f.* svilenka.
 Stechbriesel, *m.* potérnica, téralica, (pisana) potéra.
 Stechbriesel, *adv.* téralicom; (Einen — verfolgen, poslati za kim potérnicu i. téralicu.
 Stechfalkel, *m.* čev od zaliska.
 Stechen, *v.* n. der Nagel sicut in der Wand, klinac (čavao, ekser) stoji, viri, je u sténi (duvaru); die Nadel sicut im Kleide, igla je zabodena u haljinu; der Braten sicut am Spieße, pečenje je (natakuto i. nabodeno) na račnju; die Kugel sicut tief im Fleische, zrno se je udélo duboko u meso; zrno je duboko u mesu; im Schlamme —, uglibiti se; — bleiben, zapeti, zapinjati; zadésti se (za . . .); im Rothe — bleiben, zaglibiti se, zapasti, ogreznuti u blato; zavaliti se u blato; der Wagen blieb im Roff —, kola su zapala; die Kutsche sicut hinter d. Spiegel, siba je zatakuta za zrcalo i. ogledalo; er sicut immer zu Hause, uvék visi doma, uvék sédi kod kuće; er sicut immer hinter dem Ofen, uvék čami u zapeku; zwischen Thür und Angel —, biti u procépu i. u skripeu; medju vatrom i vodom biti; in einer Rede — bleiben, zakrknuti i. zapeti u besédi; er bleibt bei jedem Worte —, za svakom réču zakrknjiva i.

33 Šulek, B.: Njemačko-hrvatski rječnik, Matica hrvatska, Zagreb, 1860., 1296. - 1297. str.

7. Filološka analiza leksema iz Šulekovih rječnika (*Rječnika znanstvenog nazivlja i Njemačko-hrvatskog rječnika*)

Interpretacija priloženih primjera omogućit će nam bolju orijentaciju u leksikološkim prilikama prethodna stoljeća. Nekako bismo mogli zaključiti da se skoro polovica njegovih riječi danas koristi, dok na drugu polovicu gledamo kao na nešto jako zastarjelo. Sljedeće ćemo stranice iz dvaju Šulekovih rječnika, *Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta* iz 1875. godine i *Njemačko-hrvatskog rječnika* iz 1860. godine, analizirati na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksikološkoj gramatičkoj razini.

Za što bolju interpretaciju nužno je imati smjernice koje će nas voditi kroz filološku analizu primjera iz prethodno navedenih rječnika. Razine koje ćemo promatrati uključuju porijeklo riječi, ishodišni jezik, povijest jezika, područja znanosti i struke, gramatičku analizu, frazeologiju, podudarnost leksema sa suvremenim hrvatskim standardom.

Naravno, riječ je o višejezičnim rječnicima i time su nam primjeri zanimljiviji. Prvo što pobuđuje istraživačev interes, svakako bi bile znanosti i struke iz kojih su zastupljeni izrazi. Govoreći o *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja...* (1875.), možemo uvidjeti da Šulek donosi bogati pojmovnik vrlo različitih struka. Uključio je, stoga, autor ovdje i astronomiju i kemiju i fiziku i biologiju i mehaniku i matematiku i likovnu umjetnost i botaniku i povijest i gramatiku i arhitekturu i mineralologiju i zoologiju i tehničke znanosti i filozofiju.³⁴

Nadalje, osim što su nam od važnosti autorovo poznavanje i interes za struke koje nisu njegova primarna preokupacija, a govori o njemu kao vrlo svestranomu jezikoslovcu, itekako su nam bitni polazišni jezici za njegove dicionare. Prema onome što iščitavamo na ovdje priloženim stranicama, možemo uočiti prisutnost pojmova iz latinskoga, talijanskoga, grčkoga, njemačkoga, francuskoga i engleskoga jezika.

³⁴ odnosi se samo na priložene stranice

Prema zastupljenosti navedenih jezika, možemo promotriti iz kojeg je jezika Šulek uzimao najviše termina. Ne samo jer su druge dvije stranice iz njegova *Njemačko-hrvatskog rječnika*, već zato što je činjenica bila da je njemački jezik bio jezik struke, jezik tehničkih znanosti, ukratko, tehnički jezik. Isto tako, za francuski jezik se smatralo da je jezik koji najviše preferira administracija i jezik diplomacije. Talijanski je, tako, bio jezik pjesništva i umjetnosti općenito, a engleski, latinski i grčki jezik dokaz znanstvene obučenosti pojedinca. I brojčano, imamo najviše njemačkih izraza u Šulekovim rječnicima.

Pred nama su, dakle, četiri stranice Šulekova trojezična i dvojezična rječnika. Leksemi popisani na tim stranicama već su istaknuti u teorijskom dijelu rada, a nalazimo ih u različitim strukama kao što su: astronomija, botanika, arhitektura, kemija, biologija, fizika, mehanika, matematika, likovna umjetnost, povijest, zoologija, gramatika, filozofija i tehničke znanosti. Rječnički korpus čine leksemi iz njemačkog, francuskog, engleskog, grčkog, latinskog, talijanskog i, naravno, hrvatskoga jezika. Primjere ćemo analizirati na nekoliko gramatičkih razina, a početak ćemo od fonoloških karakteristika.

7.1. Fonološke značajke leksema u Šulekovim rječnicima

Iz priloženih stranica, najprije ćemo prikazati fonološke karakteristike koje opažamo. Promotrit ćemo koje sve alternacije glasa jat susrećemo u rječničkim primjerima. Refleks jata nije svugdje proveden dosljedno. Staroslavenski glas koji se u današnjemu standardnome jeziku četverostruko afirmirao u oblicima *ije, je, e, i* u pretprošlom se stoljeću drugačije zapisivao pa tako nailazimo na oblike pisanja jata kao *ie, je, ě, e, i*. Izdvojiti ćemo primjere takvog načina pisanja.

Refleks *ie* u odabranim stranicama *Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenoga nazivlja* sadrže riječi: *stienj, stienje, Ludoviet, svietao, svietlost, nesvietao, kliet, podielba,*

zviezda. Kratak refleks glasa jat imaju sljedeći leksemi: *kolosjek, koloturje, svjetlomjerstvo, svjetlomjer, svjetlast, zrakomjer, uzduhomjer, toplomjer, obsjena, razrjedjivanje, svjetlost, svjetlucanje, provjetriti, odjeljivati*.

U *Njemačko-hrvatskome rječniku* susrećemo, pak, konstantu pisanja glasa jat u obliku ‘rogatoga e’. Imamo niz primjera tako zapisanih: *besēdi, cēv, čověk, děčak, děčarenje, děčariti, dětinarija, dlěto, klěštine, lěk, lěžnja, mlěč, mlěti, nečověčan, nečověčnost, osēgurati, pēhati, potěra, prigrěva, prilěpčiva, procěp, rěčju, sēditi, sěknuti, stěna, svěća, těratica, tēsak, usěci, uvěk, uzprěti, vėrovnik, vėšak, vrěža, zaměna*. Drugi način pisanja vidimo tek u primjerima *kapanje, pročelje, sluzenje*.

Od fonoloških karakteristika možemo promotriti također i odnos grafema i fonema. Brojni su primjeri, u oba rječnika gdje se ne provode pravila o glasovnim promjenama. Imamo primjere neprovođenja jednačenja po zvučnosti, jednačenja po mjestu tvorbe, ispadanja suglasnika i nepostojanog a u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja*, a neki od njih su: *lučba, lučben, lučitba, obća, obsjena, razstavna, dubke, uzpravo, omčit, nutrnja, razpregom, oddjeljivati, odgledje*.

U *Njemačko-hrvatskome rječniku*: *čbun, knjižtvo, knjigovežko, lupežki, ostrižci, podprsnik, podsada, razplodnica, smrdca, uzpor, vlastnik, mastnici*.

Valja promotriti i zapisivanje fonema /d’/ i /n’/, a to ćemo prikazati na sljedećim primjerima: *djulabija, knjigovodja, nasadjen, odgledje, pokradja, računovodja, uplodjeno, knjigohlepnja, mržnja, nutrnja*. Fonem /l’/ zapisuje se i kao *lj* i kao *l* (npr. *knjižni moljac, knjižni molac*³⁵).

³⁵ Šulek, B.: *Njemačko-hrvatski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1860., 1297. str.

7.2. Morfološke značajke leksema u Šulekovim rječnicima

Zanimljive primjere možemo pronaći u pisanju množinskih padežnih oblika imenica poput genitiva i lokativa množine. Neki od najčešćih koji se pojavljuju na stranicama oba rječnika su: „*lučba ustrojštinah* (prema njemačkom *organische Chemie*, engl. *organic chemistry*, tal. *chimica organica*, franc. *chimie organique*), *lučba neustrojštinah* (prema njemačkom *anorganische Chemie*, engl. *inorganic chemistry*, tal. *chimica anorganica*, franc. *chimie anorganique*), *lučba mastilah* (prema njemačkom *Farbenchemie*, tal. *chimica dei colori*), *lučba rudah* (prema njemačkom *Mineralchemie*, tal. *chimica minerale*)”³⁵, „*čistilo prsijuh* (njem. *Brustreinigendes Mittel*), *tiskarnica knjigah* (njem. *die Búchdruckerei*), *prijatelj knjigah* (njem. *der Búcherfreund*), *prepisivač knjigah* (njem. *der Búcherabschreiber*), *sěditi na jajih* (fig. njem. *Brúten*), *ova kava teži s darom deset funtih* (prema njemačkom izrazu *dieser Kaffee hat Brutto 10 Bfund*)”³⁶.

³⁶ Šulek, B.: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta*, Matica hrvatska, Zagreb, 1875., 492. str.

³⁷ Šulek, B.: *Njemačko-hrvatski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1860., 1296. - 1297. str.

7.3. Sintaktičke osobine leksema u Šulekovim rječnicima

Primjere možemo promotriti i sa sintaktičkog stajališta. Već pri samom upoznavanju s koncepcijom štiva, uočavamo princip nizanja natuknica (lema) u rječniku. Natuknice su istaknute posebnim fontom slova kako bi se naglasio kanonski oblik leksema koje se nadalje objašnjavaju prema odrednicama. Font je slova natuknice nešto veći od pojašnjavanih pojmova i masno otisnut. Dakako, nisu sve riječi u dikcionaru po vrsti promjenjive pa se tako kod nepromjenjivih vrsta riječi, kao kanonski oblik navodi upravo taj jedini oblik koji prilozi, prijedlozi, veznici, čestice i uzvici imaju, a iza istaknutog naslova daje se u kurzivu pojašnjenje o kakvoj je vrsti leksema riječ. Kod glagola je kanonski oblik infinitiv, a kod zamjenica, pridjeva i brojeva to je nominativ jednine i to muškog roda kod leksema koji imaju rodove. Osnovni podaci koji se, uglavnom kraticom, u rječniku donose odmah iza natuknice zovu se odrednice. Razlikujemo: a) gramatičke odrednice koje daju gramatičke podatke o natuknici, npr. kojoj vrsti riječi pripada, o rodu, o broju, zatim o nekim oblicima za koje se podrazumijeva da će ih korisnik rječnika teže izvesti iz kanonskoga oblika; b) etimološke odrednice kojima se daje obavijest o korijenu natuknice ili, kod posuđenica, o jeziku iz kojega potječe; c) stilističke odrednice kojima se obavješćuje o stilskoj obilježenosti ili neobilježenosti natuknice te o tome je li svojstvena nekomu od funkcionalnih stilova; d) normativne odrednice kojima se naglašava status natuknice u leksiku hrvatskoga standardnoga jezika: pripada li aktivnomu ili pasivnomu leksiku, općeuporabnome ili stručnome leksiku, pripada li leksiku standardnoga jezika, dijalektalnomu leksiku ili razgovornome leksiku.

Logično, natuknice popisane u Šulekovu *Njemačko-hrvatskome rječniku*, baš kao i u suvremenim rječnicima, navedene se u obliku jednog pojma koji se na hrvatskom pojašnjava sa svim primjerima i uvjetima u kojima se može uporabiti u govoru ili pismu. Natuknice su, prema tome, jednoriječne. S druge strane, u *Hrvatsko-njemačko-talijanskome rječniku znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta* susrećemo ih mahom jednoriječne, ali i jednoriječne pisane sa spojnicom poput leksema s prefiksom *kolo-*.

Sintagmatske veze u kojima nalazimo dobar dio ponuđenih termina u trojezičnu *Rječniku znanstvenoga nazivlja* najčešće se javljaju u oblicima pridjev + imenica ili, pak, imenica + imenica. Primjeri kada se pojavljuje oblik sintagmatske veze pridjev + imenica su: „munjevna lučba < *Elektrolyse*, lučben slučak < (*adj.*) *chemisch*, zračno uždilo < *Luftfeuerzeug*, leguća peć < *der Brútofen*, halkarska sprava < *das Stechzeug*, knjigovežko šilo < *die Búchbinderahle*, papirni ostrižci < (*pl.*) *Búchbinderfpáne*, knjižni tēsak (štampa) < *die Buchdruckerpresse*, knjižni okovi < (*pl.*) *Búcherbeschláge*, knjižni sajam < *der Búchermarkt*, knjižni moljac < *der Búcherwurm*, knjižni věrovnik < *der Búchglaubiger*, bodeća čekinja < *die Stechborfte*, bodeći komarac < *die Stechmúche*, nečist dobitak < *der Bruttogewinn*; imenica + pridjev: lučba životinjska < *Thierchemie*; oblik sintagmatske veze imenica + imenica zamjetan je u ovim primjerima: lučitba zlata < *Goldscheidung*, lučba bilja < *Pflanzenchemie*, manometar uzduhom < *Luftmanometer*, toplomjer uzduhom < *Luftpyrometer*, poprsnica igla < *die Brustnadel*, probod prsijuh < *der Bruststich*, prepisač knjigah < *der Búcherabschreiber*, pokradja knjigah < *der Búcherdiebstahl*, prijatelj knjigah < *der Búcherfreund*, imenik knjigah < *der Búcherkatalog*.”³⁸

³⁸ navedeni su primjeri većinom iz Šulekova trojezična *Rječnika znanstvenog nazivlja*

7.4. Leksikološke osobine leksema u Šulekovim rječnicima

Međutim, najzanimljivije od svega navedenog jest promotriti koje lekseme Šulek po prvi put uvodi u hrvatski jezik i koriste li se oni i danas. Taj ćemo problem pojasniti dvjema pretpostavkama.

Prva pretpostavka jest ta da je Bogoslav Šulek kao otac hrvatskog znanstvenog nazivlja uveo nove lekseme i u tehničkom nazivlju pa stoga možemo zaključiti da leksemi kao što su *knjižni sajam*, *kolodvor*, *kologled*, *kolosjek* i drugi s prefiksom *kolo-*, jesu novotvorenice jer dolaze na mjesto stranih riječi.

Druga pretpostavka je da pojmovi kao što su *knjižni sajam*, *kolodvor*, *kologled*, *kolosjek* (i drugi s prefiksom *kolo-*) jesu prevedenice ili kalkovi, riječ je o doslovnom prevođenju, navedeni leksemi dolaze na mjesto stranih riječi.

Primjeri kalkova u *Njemačko-hrvatskome rječniku*: knjižni tēsak (štampa) < njem. *Buchdruckerpresse* (=das Buch knjiga + drucken tiskati + die Presse tijasak, štampa), knjižni sajam < njem. *Büchermarkt* (=das Buch knjiga + der Markt sajam), književni jezik < njem. *Büchersprache* (=das Buch knjiga + die Sprache jezik) → danas u njemačkom jeziku imamo izraz *die Schriftsprache* (=die Schrift pismo + die Sprache jezik).

Primjeri za novotvorenice u oba promatrana rječnika: knjižbar (knjigovodja) < njem. *Buchhalter* (=das Buch knjiga + der Halter držač), dalekozor (kologled) < njem. *Spiegelrohr* (=der Spiegel ogledalo + das Rohr cijev), pristanište (kolodvor) < njem. *Bahnhof* (=die Bahn željeznica + der Hof dvorište), kolovrte < lat. *Rotatoria* (zool.) trepušnjaci, knjigoljub < njem. *Bücherfreund*.

Frazemi su vrlo česta pojava u prijevodima natuknica. Ponovno govorimo o primjerima iz *Njemačko-hrvatskoga rječnika* u kojima frazemi sačinjavaju, katkada, i čitave natuknice (npr. glagol Stechen (bosti): *Die Sonne sticht*. Sunce peče., *mit jemand stechen* kockati se s kime, *Wein aus dem Fasse stechen* vaditi vino iz bačve, *im Rothe – bleiben* zaglibiti, ogreznuti u blato

→ *Der Wagen blieb in Roth stechen.* Kola su zapala/zaglibila., *Er stecht immer zu Hause.* Uvěk visi doma., *Staunen, über etwas čuditi se čemu* → *vor Staunen der Bewegung konnte er kaum reden* snebivaše se od čuda.

8. Zaključak

Iz svega ovoga vidljivo je u kolikoj je mjeri 19. stoljeće zapravo bilo burno na području filologije. Odmah nakon Ilirskoga pokreta javila se težnja za uvođenjem hrvatskoga jezika u sve segmente života hrvatskog stanovništva prema načelima jezičnog purizma. Iz te težnje rodile su se filološke škole koje su djelovale u gradovima koji su bili središta tadašnjega kulturnoga života u Hrvatskoj. Iako su se razlikovale po jezičnim standardima koje su željele postaviti, bilo je pitanje vremena koliko će dugo djelovati na hrvatskoj filološkoj sceni 19. stoljeća.

Zagrebačka filološka škola, o kojoj smo ovdje najvećim dijelom govorili, najduže se od svog osnutka 1835./36. godine zadržala sa svojim načelima kako bi hrvatski književni jezik trebao izgledati, iako je, poznato je, imala protivnike svojim idejama. Gramatički, rječnički i pravopisni rad vrlo su znameniti i u današnjemu, suvremenome hrvatskome jeziku. Adolfo Veber Tkalčević, Vjekoslav Babukić, Vatroslav Jagić, Antun Mažuranić, i naravno, Bogoslav Šulek, imena su koja su utrla put današnjemu hrvatskome književnom jeziku, i pitanje je u kojem bi smjeru on tekao da njih nije bilo. Leksikografski radovi Bogoslava Šuleka vidljiv su primjer kako je autor sakupljao i stvarao tj. obogaćivao rječnički korpus hrvatskoga jezika. Naime, još jednom valja istaknuti kako su i novotvorenice u Šulekovim rječnicima nastale na riječima iz naših dijalekata, a tek je drugi korak bilo jezično posuđivanje i stvaranje novih riječi. Time rječnički radovi Bogoslava Šuleka pokazuju koliko su ta djela zapravo vrijedna spomena i u današnjoj literaturi i da se ne smiju tek tako prepustiti zubu vremena.

9. Literatura

1. Babić, S.: *Hrvanija hrvatskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
2. Gostl, I.: Bogoslav Šulek – otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
3. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, urednik Vladimir Anić, Novi liber, Zagreb, 2003.
4. Hurm, A., Jakić, B.: *Kroatisch-deutsches Wörterbuch = Hrvatsko-njemački rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
5. *Jezikoslovne rasprave i članci*, urednik Vlatko Pavletić, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
6. Jonke, Lj.: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
7. Medić, I., Medić, I., Bosner, S.: *Njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački džepni rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
8. Moguš, M.: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995.
9. Muljević, V.: *Bogoslav Šulek i njegov rječnik znanstvenog nazivlja*, Hrvatski patentni glasnik 2, knjiga 4, Zagreb, 1995.
10. Samardžija, M.: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004.
11. Samardžija, M.: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
12. Skupina autora: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
13. Skupina autora: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku*, HAZU, Zagreb, 1998.
14. Šulek, B.: *Deutsch-kroatisches Wörterbuch = Njemačko-hrvatski rječnik*, Agram, 1860.
15. Šulek, B.: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta*, Agram, 1874 (I. dio), Agram, 1875. (II. dio).
16. Vince, Z.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.
17. <http://www.google.hr/imghp?hl=hr&tab=wi>
18. <http://hr.wikipedia.org>
19. <http://www.hrvatskiplus.org>

10. Sažetak

U ovome radu govorit ćemo o jezikoslovnoj djelatnosti u Hrvatskoj u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Predmet proučavanja bit će leksikografski rad Zagrebačke filološke škole, s posebnim naglaskom na stvaralaštvo najistaknutijeg djelatnika Škole, Bogoslava Šuleka, čiji je doprinos za hrvatsku jezičnu kulturu u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja* i *Njemačko-hrvatskome rječniku* od iznimne važnosti. Bogoslav Šulek, porijeklom Slovak, najviše se od svojih prethodnika istaknuo kao zagovaratelj jezičnog purizma. U vremenu kada su, slično kao danas, strane riječi mahom dolazile na mjesto koje pripada hrvatskim riječima, publicist, povjesničar i jezikoslovac Šulek, ponudio je vrlo zanimljiva i kvalitetna jezična rješenja. Posuđenice je zamjenjivao tražeći rješenja u hrvatskim narječjima iz kojih je crpio leksičku građu za svoje rječnike, kao i preuzimanjem iz slavenskih jezika poput slovačkog, češkog, slovenskog i ruskog te oblikovanjem novotvorenica. Iz područja arhitekture, matematike, astronomije, kemije, medicine, botanike, biologije, mehanike, filozofije, povijesti, fizike i drugih tehničkih znanosti, u hrvatskome su se jeziku do danas zadržali brojni nazivi koje je on oblikovao.

Ključne riječi: devetnaesto stoljeće, leksikografija, Bogoslav Šulek, jezični purizam, posuđenice, novotvorenice

11. Summary

In this treatise we will discuss the linguistic activities in Croatia in the second half of nineteenth century. The subject of study will be the lexicographical work of the Zagreb philological school, with special reference to the work of most prominent employee of the School, Bogoslav Šulek, whose contribution for the Croatian linguistic culture in *Croatian-German-Italian dictionary of scientific terminology* and *German-Croatian dictionary* is of great importance. Bogoslav Šulek, native Slovak, had distinguished most of his predecessors as advocate of linguistic purism. At the time, when, mostly like today, foreign words had mostly come to the place that belonged to the Croatian words, journalist, historian and linguist Šulek had offered interesting and quality linguistic solutions. He had been substituting loanwords seeking solutions in Croatian dialects from which he drew material for his dictionaries, as well as borrowing them from Slavic languages such as Slovak, Czech, Slovenian and Russian and creating neologisms. Until these days, on the field of architecture, mathematics, astronomy, chemistry, medicine, botany, biology, mechanics, philosophy, history, physics and other technical sciences have remained numerous terms in the Croatian language that he shaped.

Key words: nineteenth century, lexicography, Bogoslav Šulek, linguistic purism, loanwords, neologisms

12. Prilozi

(pitanja za seminarsku analizu)

Koriste li se i danas u svakodnevnom govoru nabrojane Šulekove riječi? Kako bismo neke od njegovih riječi danas pisali prema standardu? Iz kojih znanstvenih grana i struka nalazimo riječi u Šulekovu *Rječniku znanstvenog nazivlja*? Iz kojih su sve jezika uzimani leksemi za taj rječnik? Iz kojeg jezika imamo najviše termina u oba rječnika (*Rječniku znanstvenog nazivlja* i *Njemačko-hrvatskom rječniku*)? Na koje načine možemo gramatički opisati lekseme na priloženim stranicama? Koje se fonološke značajke ističu u rječnicima? Koje alternacije glasa jat susrećemo na priloženim stranicama? Što možemo primijetiti u odnosu grafema i fonema? Provodi li se jednačenje po zvučnosti i mjestu tvorbe? Kako su zabilježeni neki fonemi? Koja morfološka obilježja možemo uočiti u predlošcima? Što možemo zamijetiti u pisanju množinskih padežnih oblika? Koja sintaktička obilježja uočavamo u priloženim primjerima? Jesu li natuknice (leme) u rječniku jednoriječne ili višeriječne? U kojim sintagmatskim vezama nalazimo određenu riječ? Koja leksikološka obilježja možemo zamijetiti u primjerima? Postoje li frazemi i ini izrazi? Što primjećujemo u tvorbi riječi? Koji bi svoj uporabni izraz naveli za neku riječ iz njegova vokabulara? Što su *črknja* i *dvopiknja*? Kako su se nazivi za interpunkcijske znakove pisali u pravopisima i rječnicima nakon Šuleka?